

L. V. Wellner

LABUTÍ PÍSEŇ

FARAONŮ

EGYPT MEZI RAMESSOVCI A ALEXANDREM

LABUTÍ PÍSEŇ
FARAONŮ

L. V. Wellner

LABUTÍ PÍSEŇ
FARAONŮ

EGYPT MEZI RAMESSOVCI A ALEXANDREM

NAKLADATELSTVÍ
ÉPOCHA

Foto na přebalu:

Zlatá pohřební maska faraona Pasbachaenniuta I.

Foto na zadní straně přebalu:

*Tvář z polychromované antropoidní rakve
z doby 22.–24. libyjsko-búbastidské dynastie,
nesoucí výrazné stopy libyjského vlivu*

Foto na přední předsádce:

*Malovaná výzdoba rakve z pozdní 21. dynastie,
patřící Amonově zpěvačce Hennutau*

Foto na zadní předsádce:

Pozdně kušitský reliéf z Musawwarát es-Sufr

Copyright © Luděk V. Wellner, 2018

Cover © Lukáš Tuma, 2018

Drawings © Luděk V. Wellner

Photos © archiv autora, archiv ČEgÚ, 2018

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2018

ISBN 978-80-7557-163-2 (print)

ISBN 978-80-7557-647-7 (pdf)

OBSAH

PODĚKOVÁNÍ PŘEDMLUVA

Prolog

EGYPT MEZI RAMESSOVCI A ALEXANDREM

- Záhadných sedm a půl století
- Původní
(nejen) literární prameny
- O královských jménech
a titulech

Kapitola 1

PÁD RAMESSOVŮ A ROZŠTĚPENÍ ŘÍŠE

20. dynastie, Nová říše

- Úpadek velikosti Egypta
- Ramesse III. a jeho nástupci
- Příchod Libyjců do Egypta
- Východní Středomoří
za pozdních Ramessovců
- Velekněz Ramessesnacht
a jeho potomci
- Neblahé důsledky
Panehsiho intervence
- Wehem mesut
– ramessovská renaissance
- Zlatá éra plenitelů hrobek
- Konec pohřbívání v Údolí králů
- Rozštěpení jihu a severu
- Záhada krále
a velekněze Pinodžema
- Stěhování mumíí
- Hrobka TT 320 vydává tajemství

- 9 • Z Piramesse do Tanidy 66
- 10 • Záhada dvou paní Nedžemet 68

Kapitola 2

MEZI TANIDOU A THÉBAMI

21. dynastie, Třetí přechodná doba 72

- 15 • Rozštěpená,
ale přece jen svorná dynastie 74
- 21 • První tanidští faraoni 76
- Hvězda nad městem
- 24 • Stříbrného faraona 82
- Théby severu 86
- Ve stopách slavných předků 89
- První opravdu libyjský faraon 91
- Syropalestina se probouzí 92
- Asýrie na dějinné houpačce 94
- 26 • Pokus o obnovu velkého Egypta 95
- 27 • Řecké peripetie
- 30 • za Třetí přechodné doby 97
- 37 • Egypt sice sjednocen, ale jen krátce 99
- 40 • Mumie thébských velekněží 100
- Konec tanidské dynastie po meči 100
- 44

Kapitola 3

PŘÍLIŠ MNOHO ZÁJEMCŮ O TRŮN

22.–24. dynastie,

Třetí přechodná doba 104

- 49 • Počátky plíživých
- 51 proměn společnosti 107
- 53 • První král z Kočičího města 107
- 55 • Šešonkovo kanaánské tažení 109
- Veškeré klíčové pozice
- 57 v rukou rodiny 112
- 62 • Vzácné období klidu a prosperity 113
- 64

• Enigmatický Šešonk II.	116	• Vojevůdce, krutovládce i učenec	224
• První plody rozkladného nepotismu	118	• Proměny tvářnosti světa	227
• Vzestup nové Asýrie	122	• Velký faraon sjednotitel	229
• Hornoegyptský vzdorokrál	126	• Poslední vzepětí a pád giganta	233
• Nová paralelní dynastie	128	• Boj Egypta v Kanaánu	237
• Dvě židovská království	133	• Návrat ke kořenům	
• Samostatný thébský stát	134	• vlastní minulosti	240
• Roztříštěná země	139	• Stavitel lodí i vodních cest	243
• Rozmach království Izraele	142	• Psamtek versus Nabukadnesar	245
• Další mocný hráč v oblasti	144	• Tragický zánik židovského státu	249
• Nová tvář egejského světa	145	• Zakladatel Amonovy věštírny	
• Kušité přebírají pochodeň	146	• v Sívě	251
• Asýrie na vrcholu moci	148	• Novobabylonské intermezzo	253
• Zánik izraelského království	150	• Na scénu přicházejí Peršané	256
• Příchod černých faraonů	152	• Triumf Kýra Velikého	258
• Růst moci a významu žen	155	• Faraon orientovaný na Řecko	261
• Poslední naděje pro Egypt v Sajích	157	• Proměny světa Řeků	265
		• Konec posledního sajského faraona	266

Kapitola 4

STOLETÍ ČERNÝCH FARAONŮ

25. dynastie, Třetí přechodná doba 164

• Minulost divoké země Vauat	165
• Zpět k vzdáleným počátkům	167
• Vzestup a pád království Kerma	169
• Núbie během Nové říše	173
• Vojenská moc Egypta	176
• Dary země Kuš	178
• Změny v Kuši po pádu Nové říše	180
• Horliví uctívači Amona	
• a stavitelé pyramid	182
• Pianchův velkolepý triumf	183
• Pianchovi následovníci	187
• První střety a Asýrií	193
• Šabataka zůstává tajuplný	196
• Asyrské imperiální zájmy	197
• Vyvolený Amonův syn	200
• Zhroucení kušitské moci	203
• Božské manželky Amonovy	208
• Památky černých faraonů	210
• Pohřebiště černých faraonů v Núbii	211

Kapitola 5

STAROEGYPTSKÁ RENESANCE,

ZVANÁ SAJSKÁ

26. dynastie, Pozdní doba	
• Znovuzrození staronové dynastie	221

Kapitola 6

PRVNÍ PERSKÁ OKUPACE

27. dynastie, Pozdní doba 276

• Kolaborantova hrobka a čeští egyptologové	277
• Rozporuplný syn velkého otce	281
• Ztracená Kambýsova armáda	285
• Případ tajemného Kambýsova bratra	286
• Největší z Achaimenovců	289
• Zrod největší světové říše	290
• Odbojný sajský faraon	292
• Další expanze	294
• Systematické upevňování moci	295
• Neklidná Kyrenaika	296
• Kořeny řecko-perských válek	297
• Dáreiova reformní politika	298
• Dáreiovy války	301
• Dědictví Dáreia budovatele	302
• Velký a nemilosrdný Xerxés	304
• Hellada stále cílem	306
• Největší armáda všech dob	307
• Od Thermopyl po Plataje	308
• Nástup athénské moci	310
• Příběh z biblické knihy Ester	311
• Perská říše v defenzívě	312
• Král s jednou rukou delší	313

• Vzpurný Egypt se nevzdává	314	PŘÍLOHY	396
• Zlatý věk Athén	316	• Genealogie hlavních dynastií	397
• Káliův mír a peloponéské války	316	• Chronologický přehled událostí	418
• Otec dějepisu a ti druzí	320	• Mapy a nákresy	428
• Dynastické vraždění	321	• Stavební aktivity v egyptě	432
• Óchova zahraniční politika	322	• Přehled panovníků okolních říší	439
• Velkokrál, který ztratil Egypt	324	• Vybraná literatura	442

Kapitola 7

LABUTÍ PÍSEŇ FARAONŮ

28.–30. dynastie, Pozdní doba 328

• Poslední vzepětí domorodého Egypta	329
• Vojenští faraoni z Mendesu	332
• První egyptská platidla	335
• Hellada vnitřně vyčerpaná	336
• Kypr mezi Egyptem, Persií a Řeckem	339
• Persie se Egypta nevzdává	340
• Poslední velký stavitel	343
• Střídání řeckých hegemonů	347
• Neslavný konec grandiózního protiútoků	348
• Noví Heléni z makedonských hor	350
• Kdo uprchne, stane se legendou	353

Kapitola 8

PERŠANÉ ZNOVU, NAKRÁTKO

A NAPOSLEDY

31. dynastie, Pozdní doba 364

• Nemilosrdný vítěz	365
• Chabbaš, faraon záhadného původu	368
• Potíže posledního perského velkokrále	370
• Ve jménu velké Hellady	374
• Snahy zastavit Alexandra	377
• Syn Dia-Ammona	378
• Největší bitva v dosavadních dějinách	380
• Nový velkokrál, tentokrát makedonský	384
• Nesmrtelná legenda	388

Epilog 392

EGYPT JE MRTEV, AŽ ŽIJE EGYPT! 392

PODĚKOVÁNÍ

Rád bych vyjádřil upřímné díky a vděčnost Českému egyptologickému ústavu Univerzity Karlovy, bez jehož zázemí a podpory bych se do psaní této knihy neodvážil pustit. Jmenovitě paní doc. Květě Smolárikové za cenné rady, zapůjčené vzácné knihy a články, poskytnutí archivních obrázků do textu, pročtení a opravy hotového textu, i za předmluvu, také prof. Ladislavu Barešovi za rady a odkazy na prameny. Také děkuji Ing. Jolaně Malátkové, Mgr. Lence Varadzinové, Mgr. Petru Pokornému a prof. Miroslavu Bártovi za barevné fotografie do přílohy, a v neposlední řadě své manželce Alence za statečnou podporu a trpělivost. Rovněž děkuji redakčnímu týmu Nakladatelství Epoque a jmenovitě Mgr. Martinu Ďáskovi za příjemnou spolupráci. A omlouvám se těm, na něž jsem v tomto výčtu zapomněl.

PŘEDMLUVA

Není to tak dávno, co se mezi egyptology s nadsázkou říkalo, že jediný člověk, který něco věděl o sajské – 26. dynastii a vůbec o Pozdní době, byl Hérodotos, ale ten dávno zemřel, a s ním i vědomosti o této části egyptských dějin. Dlouho to skutečně vypadalo, že první tisíciletí před Kristem zůstane na okraji zájmu odborníků a tím pádem i nadšených obdivovatelů starého Egypta z řad poučené veřejnosti. Díky bohům, fantastické objevy francouzského egyptologa Pierra Monteta, učiněné na samém prahu druhé světové války, zásadně pomohly změnit pohled na tuto opomíjenou dobu. Montet se svým týmem vykopal a pečlivě zpracoval královské pohřebiště v Tanidě, které obsahovalo nejen nevykradené hrobky krále Pasbachaenniuta I. a členů jeho rodiny z období 21. dynastie, ale i hrobky z 22. dynastie, kde se zloději dostali dovnitř podzemních struktur a těžce poničili pohřby Osorkona II. a dalších příslušníků královské rodiny. Byl to víc než senzační objev, který sice nedosahoval šokující opulentnosti pohřební výbavy Tutanchamona, ale představil nám panovníky, jejichž politického významu tento mladík ani zdaleka nedosahoval. Dějinné události ale nebyly příznivě nakloněny archeologickým senzacím, a tak objev neprávem téměř zcela zapadl v chaosu vojenského běsnění naší éry.

Královské pohřebiště v Tanidě otevírá v chronologické linii celé první tisíciletí, jenž je v centru této po všech stánkách výtečně zpracované knihy. Není snadné uchopit dějiny Egypta v tzv. Třetí přechodné době, kdy tento nebyl jednotnou zemí pod vládou jediného krále Horního a Dolního Egypta, ale moc byla roztržena mezi několik králů a mnoho velkých náčelníků libyjských kmenů Mešvešů a Libuů. Všich-

ni nějakým způsobem patřili k stabilně etablované vojenské elitě, která se od Nové říše značně egyptianizovala a v pravém okamžiku využila slabosti upadající Ramessovské dynastie, aby se zmocnila pokojnou cestou vlády. Zdá se však, že jako bývalí kočovníci jednoznačně upřednostňovali rozdělení moci mezi jednotlivé náčelníky, před vládou jediného silného panovníka. Každý z nich se tak držel vlády svého kousku země (resp. nomu) a sjednocení se bránil všemi prostředky, i za cenu vytváření dočasných a značně nestálých koalicí vzájemně mezi sebou, nebo s kušitskými a asyrskými králi. To byl Egypt, jaký čtenář-milovník této starověké civilizace na Nilu zná málo, nebo vůbec ne. Není v něm gigantických chrámových nebo pohřebních komplexů obdivovaných faraonů, o kterých se neustále píše a diskutuje, nebo se aspoň nezachovaly. I když fragmentarizovaný jako nikdy předtím, neztratil pranic ze své jedinečnosti. Ve výsledku to skvěle dokazuje živé líčení autora, který představil ohromný proud událostí a osobností, hýbajících zejména domácí scénou, protože libyjsí panovníci (22.–24. dynastie) byli nadmíru pohlceni lokálními problémy. Výjimkou byl jenom Šešonk I., zakladatel 22. dynastie, který měl velmocenské ambice Ramesse II. a podnikl proto vítěznou vojenskou výpravu do Syropalestiny. Její zkázonosný účinek barvitě popisují i židovské prameny. I když Libyjci byli původně cizinci, díky úspěšné asimilaci byli považováni za Egyptany a egyptské prameny je i tak chápou. Nilská delta se díky nim stala místem, kde se psaly dějiny země. Starý Veset/Théby, sídelní město boha Amona, krále Egypta a jeho mocných kněží, ale také neztratil na své důležitosti a aktivně posouval klíčové figurky na královské šachovnici. Núbijští vládcové z Napaty (25. dynastie) to králům v deltě víc než důrazně připomněli, když jim Pianch na své vítězné výpravě k severu připravil bezpočet porážek. Geniálním způsobem se zmocnil dokonce Memfidy, která favorizovala vládu jeho soupeře, vynikajícího стратега ze Sají – Velkého náčelníka Libuů, Tefnachta, představitele 24. dynastie. Jako vyhlášený oblíbenec Amona je Pianch všechny dostal na kolena, krajinu ale překvapivě nesjednotil.

Nicméně období rozdrobenosti se kvapem blížilo ke svému konci a Egypt za vlády panovníků následující 26. dynastie, pocházejících

ze Saji v západní deltě, se nejenom opět sjednotil pod vládou jediného, všemi respektovaného panovníka, ale zažil skutečnou „renesanci“ imperiálního vzestupu mezi nejvýznamnější velmoci východního Středomoří. Otevřel se okolnímu světu v míře do té doby nevídané. Mnoho tím získal, ale i nezvykle mnoho vydal. Zvláště Řekové poskytli sajským panovníkům své progresivní vojenské a ekonomické dovednosti. Egypt jim zase nabídl bezednou studnu svého kulturního bohatství. Zároveň se intenzivně snažil vojensky expandovat do svých dřívějších vlivových území v Syropalestině i Núbii, budoval v deltě mezinárodní obchodní přístavy, jakými byla například i slavná Naukratis, nebo nově objevený Heraklion/Thónis. Do samého závěru této jedinečné, „renesancní“ éry, která končí okupací Egypta Peršany v roce 525 před Kristem, patří i sajsko-perské pohřebiště v Abúsíru, kde pracuje Český egyptologický ústav. Zde si vybudovali své ohromné pohřební komplexy nejvýznamnější představitelé vojenské elity ze dvora Ahmose II. (Amasise v řeckých zprávách), sídlícího v nedaleké Memfidě. Zatím známe jména jenom dvou z nich: generálů Vedžahorresneta a Menechibnekona, ale i jinak neznámého kněze Iufaa, jehož hrobka byla dokonce nevykradena. Z této pro Egypt klíčové doby máme překvapivě málo informací přímo z egyptských pramenů, a proto je pokračující výzkum na takto exponovaném, prostorově i časově jasně vymezeném území zcela zásadním egyptologickým projektem, slibujícím ještě mnohá překvapení. Peršané (27. dynastie) začlenili Egypt jako svou nejzápadnější satapii ke své obrovské říši na více než sto let, v průběhu kterých obyvatelé země na Nilu zažili bezpočet turbulentních událostí, ústících k obnovení nezávislosti v roce 404 před Kristem. Představitelé posledních tří domácích dynastií, 28.–30., se vrátili ke staré neřesti panovníků z delty – nezřízenému partikularizmu. Pretendenti jednotlivých mocenských klik – s výraznou pomocí řeckých žoldnéřů – se střídali na trůnu příliš často na to, aby se krajina mohla politicky stabilizovat a odolala Persii, která se nikdy nesmířila se ztrátou Egypta. Tuto část autor popisuje s mnoha zajímavými detaily a nabízí českému čtenáři unikátní pohled na výbušnou, intrikami propletenou mezinárodní scénu východního Středomoří, kde ve výsledku bojoval každý s každým, zcela popírajíc původní bohulibé cíle. Přítrž

těmto nezřídka bratrovražedným bojům učinil až Alexandr Veliký a nasměroval veškeré úsilí na zničení Persie. A byl úspěšný.

Tuto krátkou předmluvu chci ukončit konstatováním, že je zároveň i vřelým doporučením: když je prvním krokem k poznání poutavých a dramatických dějin prvního tisíciletí před Kristem četba knihy *Dějiny, aneb devět knih dějin nazvaných Músy*, slavného otce dějepisectví Hérodota, tak dalším by mohla, respektive měla pro českého čtenáře být tato výtečná kniha Ludka Wellnera.

Káhira, 26. 9. 2018

Květa Smoláriková
Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy

PROLOG

EGYPT MEZI RAMESSOVCI A ALEXANDREM

*Alej sfing mezi luxorským a karnackým chrámem
z doby faraona Nachthareheba*

Záhadných sedm a půl století

Dějiny starověkého Egypta od počátků prvního státního útvaru až po definitivní zánik říše faraonů jsou ohromující svým rozpětím, výrazem a dramatičností. Tisíciletá říše na Nilu přitahovala pozornost a vzbuzovala obdiv i úctu již v dobách řecko-římského světa, tehdy ještě živoucí a plná dynamiky. A fascinuje i vzrušuje dodnes, monumentálními stavbami i filigránskými šperky, tajuplnými a vědoucími poloušmívy soch a masek, nepochopitelnými božstvy nebo nápisy na papyrových svitcích, jejichž obsah lze někdy už jen obtížně vyložit. Není pochyb, že nejzazší kořeny stromu naší moderní civilizace jsou stále neviditelnými pouty zapuštěny v černé zemi okolo věčně plynoucího Nilu.

Od vzniku prvního celistvého státního útvaru v úrodném údolí až po pád do područí Říma uplynula více než tři tisíciletí. A tři mocná vzednutí moci a slávy faraonských korun učinily z Egypta jednu z nejvýznamnějších a nejstabilnějších mocností starověku.

Prvním z nich byla Stará říše, období legendárních stavitelů velkých pyramid. Následující Střední říše vytvořila neméně mocný stát, jehož vládci nechávali budovat pevnosti, zavlažovací i dopravní systémy, nová města, paláce i chrámy. Nejznámějším obdobím je ovšem Nová říše, proslulá a zpopularizovaná královskými jmény Amenhotep, Thutmose, Tutanchamon nebo Ramesse. Čtyři a půl století této nejlépe zdokumentované doby se nese ve znamení grandiózních vojenských výbojů a neuvěřitelné stavební aktivity. I Nová říše se však posléze rozplývá v chaosu soupeření mezi faraony a mytický bohatým Amonovým kněžstvem.

Byť se čtvrté, poslední a už neočekávané znovuzrození ponese v duchu helénizace země, jsou tři století makedonských Ptolemaiovců více než důstojnou tečkou za historií faraonských korun. Pak už zemi čeká jen pasivní římské područí. V jeho stínu živý duch Egypta ztrácí svou magickou sílu, jako by jej stále méně uctívaná tradiční božstva opouštěla a ukládala se k dlouhému spánku, zbaven bezbřehé volnosti pozvolna zmrá a mění se v sice obdivovaný, ale vyhaslý a strnulý obraz dávnověku.

Zůstává nám nepříliš známé, ve stínu ostatních období skryté, mimo odbornou sféru opomíjené a zjednodušované, a pravda, poněkud chaotické a záhadné období mezi pádem Ramessovců a nástupem Ptolemaiov-

ců, resp. příchodem Alexandra Velikého. Jeho rozsah však představuje neuvěřitelné tři čtvrti tisíciletí. Tedy jako české dějiny v rozpětí od Přemysla Otakara II. po dnešek! To není málo! Co se tehdy vlastně odehrávalo v pověstné říši na Nilu?

Třetí přechodná doba a Pozdní doba, jak je toto období nazýváno, se může už jen nostalgicky ohlížet po bývalé slávě. Ale činí to důkladně a systematicky, se stále nehasnoucí nadějí. Faraonská moc už ale nikdy nedosáhne bývalého věhlasu a autority. Na trůnu se v rychlých sledech střídají panovníci prokazatelně neegyptského původu. Zlatými insigniemi faraonů se jeden čas ozdobí i černí afričtí vládci. Centra moci se štěpí a říši je vládnuto z různých míst, navzájem spolu mnohdy soupeřících.

V Třetí přechodné době bohatství země celkově upadá, nebo přinejmenším postrádá dlouhodobější rovnováhu, a četnost vnitřních mocenských sporů naopak vzrůstá. Sílicí vliv kněžstva, zejména Amonova, kříží zpočátku své záměry s mocí faraonů. Zemi rozkládá zhoubný nepotismus, tedy svěřování významných úřadů do rukou rodinných příslušníků, vzájemné soupeření mocných rodinných klanů ve správní, vojenské i náboženské sféře, hospodářské problémy, vnější i vnitřní politické tlaky a s tím související nadměrné rozbuzení úřednictva, nevytvářejícího žádné bohatství, a horšící se životní úroveň obyvatelstva.

Pozdní doba přináší dlouho postrádané sjednocení obou zemí pod jedinou panovnickou autoritou, která si bere za vzor přechozí kulturně-politické vrcholy trvání egyptského státu. Paradoxně právě to ohlížení se k bývalé slávě zavlažuje nový rozkvět všemožných oborů a představuje jakési shrnutí toho nejlepšího, co kdy Egypt na civilizačním poli přinesl a dokázal. V hospodářství, literatuře, architektuře, umění, technice, vědě, řemeslech, apod. Bohatší kontakty s okolním světem otevírají novou epizodu vzájemného předávání všemožných podnětů a poznatků. Styky jsou stále intenzivnější, kontakty s helénskými městskými státy, Syropalestinou, Asyřany, Chaldejci, Aramejci, íránskými kmeny, Židy a dalšími národy probíhají stále intenzivněji, a to ve všech oborech lidského konání, samozřejmě i včetně válečnictví. Egypt už sice není největší vojenskou velmocí Středomoří, ale naopak začíná být chápán jako prastará a úctyhodná pokladnice moudrosti i vědění. Programové napo-

dobování vlastní minulosti, obohacené novým přístupem, dokonce zrodí období, které historici jednou pojmenují sajskou renesancí. Umění se stává rafinovanější, zdobenější, vybroušenější. Je i více užité a více dostupné širokým vrstvám obyvatelstva.

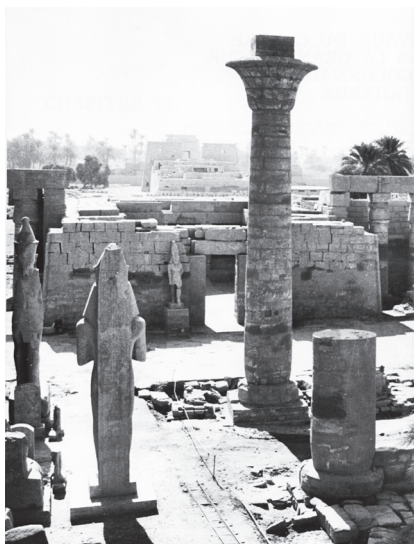
Dodnes si můžeme v údivu prohlížet nádherně malované, perfektně zachovalé dřevěné antropomorfní rakve třeba v Metropolitním muzeu v New Yorku. Pocházejí právě z Pozdní doby.

Do země proniká stále více přistěhovalců, zprvu především Libyjců, jejichž kmenové struktury prorůstají společností až do vládnoucích sfér, a později také Řeků, kteří se jako nájemní vojáci nebo i váleční zajatci postupně v zemi zabydlují a vytvářejí si vlastní společenství, byť z vnějšího pohledu nesoucí egyptský otisk.

Dvě následné perské nadvlády naznačují, že třítisíciletá říše se blíží ke svému konci. Nikdo v té době nemůže tušit, že ptolemaiovské finále Egypta bude ještě velmi oslnivé. Byla to však právě Pozdní doba, která jako nejmladší přivítala makedonského krále Alexandra a přene-

Vestibul Esetina chrámu na ostrově Fílé

*Taharkův sloup na prvním
nádvoří v Karnaku*

chala Ptolemaiovcům mnoho ze svého umění a vědění, a skrze ni a svět řecko-římské antiky tak ovlivňovala počátky naší civilizace bezprostředněji než období předchozí. Přicházíme-li dnes do slavného chrámu v luxorském Karnaku, vítá nás z dálky dvojice mocných pylonů. Mezi Karnackým a Luxorským chrámem se dochovaly zbytky monumentální aleje sfing. Oba tyto skvosty nechal vybudovat Nachtnebef, jeden z posledních faraonů 30. dynastie, o němž bude také v této knize řeč. Na prvním nádvoří nás uchvátí mohutný sloup s papyrovou hlavicí, vztyčený černým faraonem Tahar-

kou. Nové podzemní rameno věhlasného pohřebiště posvátných býků, Serapea v Sakkáře, založil faraon Hakor a dostavěli jej jeho nástupci. Esetin chrám na Fílé vznikl za Ahmose II. a Nachtnebefa.

Během Pozdní doby se naopak vytrácí imperiální vliv říše na sousední území, která se osamostatňují a přestávají tak být pro Egypt zdroji bohatství. Velmi klíčovým z nich je Núbie, jižní soused pod prvním nilským kataraktem. Jako kompenzace této ztráty sílí obchod, zejména s Asií a řeckým světem, zdokonalují se řemesla a raketově narůstá počet obchodních komodit.

Vraťme se tedy zpět do časů Třetí přechodné a Pozdní doby, do časů libyjských, núbijských a perských faraonů, zjemnělých pestrobarevných výjevů na víkách sarkofágů, filigránských maleb, půvabných šperků a stříbrných faraonských masek, oprašování starých jmen a zapomenutých titulů, do doby systematicky rafinovaného a nostalgického ožívání staré zašlé slávy, ohlížejícího se až k dobám stavitelů velkých pyramid Staré říše, jako by zde stářím slábnoucí duch starého Egypta hledal někdejší sílu a božskost. Dříve řadová bohyně Bastet, kočka

ochránkyně a patronka egyptských domovů, zažívá nyní léta nebývalé slávy; její jméno nesou města, chrámy i sami panovníci.

Podívejme se na Egypt, v jehož sousedství se v rychlém sledu střídají velké asijské říše, Asýrie, Babylonie a Persie, aby se s posvátnou úctou ucházely o bohatství i moudrost této země, která jim ve srovnání s prchavostí vlastních dějin musela připadat věčnou.

Skutečnost, že po dvě dynastická období vládli Egyptu perští Achaimenovci, přináší do našeho líčení širší rámec. Oproti uzavřenějšímu a izolovanějšímu období předchozí egyptské historie se nyní Egypt stává součástí v té době známého a stále důkladněji propojovaného světa od řeckých kolonií v Itálii až po nejzazší středoasijské státy. Mísení kultur a zrychlení přesunu lidí, zboží i informací, které jednou v postalexandrovské době za Ptolemaiovců nabereu závratné obrátky a zcela změni tvářnost světa, již nyní dosahují dříve nemyslitelného rozsahu.

Vedle řeckých vazeb mocně zesílil i kontakt se starozákonním světem. V židovských textech zaznívají jména tehdejších faraonů a pro mnoho událostí jsou to jediné prameny, jejichž autenticitu později podpořily nebo zpochybnily archeologické výzkumy. Mocenský chaos a zvraty, které toto bouřlivé období doprovází, rozhodně stojí za prozkoumání a objasnění. Nejen proto, že v kontextu nejslavnějších období egyptské historie stojí doba postramessovská ve stínu, a bohužel poněkud i stranou zájmu široké veřejnosti.

Tato kniha si klade za cíl, podobně jako předchozí *Ptolemaiovcí – Z makedonských hor na trůn faraonů*, učinit ze záplavy více či méně dostupných informací o této době přehledný a časově řazený, ucelený pohled. Z mnoha možností přístupu k problematice jsem opět zvolil postupovat v časovém sledu po panovnících, resp. po dynastiích, neboť oproti třinácti Ptolemaiovcům se zde objevuje bezmála stovka vládců. Těm významným je tedy věnován medailonek s tabulkou a podrobnějšími informacemi, ostatní jsou zmíněni v kontextu a chronologicky seřazeni v tabulkách, přehledech a genealogiích. Rovněž z genealogií, zejména perských, jsou některé odnože vypuštěny, neboť by přesahovaly rámec a stupeň složitosti záběru této knihy. Nehledě k tomu, že u mnoha panovníků tohoto problematického období egyptských dějin je nejen jejich

datace, ale i pořadí, postavení v genealogii, a dokonce i samotná existence předmětem odlišných názorů.

V literatuře, zvláště zahraniční, se jména vládců častěji vyskytují v počítaných variantách (Nachthareheb = Nektanebos II., Nesbanebdzed = Smendés, apod), a místní názvy rovněž (Veset = Théby, Mennofer = Memfis), apod. V této knize se jména vládců v souladu s názorem Českého egyptologického ústavu uvádějí v originálním staroegyptském znění, ale u místních názvů byla ponechána ta verze, která je obecně známější a používanější, tedy většinou řecká (Búbastis, Théby, Sais) nebo i arabská (Medínit Habu, Kasr Ibrím). V kapitole 7 se v souvislosti s vývojem v Řecku zmiňují boiótské Théby, které mají s egyptskými Thébami (Vesetem) společný pouze název.

Byť se jedná hlavně o Egypt, nelze se vyhnout podrobnějšímu líčení paralelních událostí v nejdůležitějších oblastech východního Středomoří, například událostem v Řecku, protože účastníky řecko-perských válek byli de facto legitimní egyptští faraoni a také že ekonomické, vojenské i kulturní vazby Hellady s Egyptem nabývaly na intenzitě bezmála rok od roku.

Jak se Egypt stále více všestranně propojuje a sbližuje s Helladou, syropalestinskými či středoasijskými kulturami, bylo třeba některé podkapitoly věnovat vývoji v Asýrii, Judeji, Persii, Núbii nebo Řecku. Nic už nemohlo existovat izolovaně. A aby byla maximálně zachována chronologie událostí, někdy bylo nutno významné události zmínit vícekrát v různých částech textu z odlišných úhlů.

Zvláště éra Třetího přechodného období je stále živě a aktivně diskutována v odborných kruzích, staré objevy se přehodnocují a doplňují o objevy nové. Nelze se tedy vyhnout určitému zjednodušení a propojování různých, někdy i protichůdných pramenů. Kde to lze a má to pro vytvoření ucelené a soudržné mozaiky tohoto období význam, jsou nastíněny i různé varianty a hypotézy. I když možná právě v tuto chvíli egyptologové dosavadní předpoklady vyvracejí ...

Původní (nejen) literární prameny

Rozdělení egyptských dějin na dynastie, které se dodnes v egyptologii používá, bylo dílem kněze a historika Manéthóna (egyptsky Manehto), rodáka z dolnoegyptského Sebennytu, který žil a působil v Alexandrii za vlády prvních třech Ptolemaiovců (cca 305–241 př. Kr.).

Zřejmě především na popud Ptolemaia II. Filadelfa sepsal Manehto své klíčové dílo, třísvazkový spis Aigyptiaka – egyptské pamětihodnosti, kde shrnul historii své vlasti, aby s ní seznámil své helénistické vládyce. Hlavním vzorem a inspirací mu byl nejspíše historik Hérodotos. Spis mapuje dějiny Egypta od počátků až po Alexandra Velikého, jehož vláda zahájila tři století ptolemaiovské éry. Jeho dynastická členění se používají dodnes, i když kritéria rozdělení nejsou vždy zcela logická; mohlo jím být třeba sídelní město panovníků.

Je nepochybné, že Manehto měl k dispozici dnes nedostupné prameny, které nenávratně zmizely při katastrofách, jež postihly alexandrijskou knihovnu. Těžko si dnes lze představit, jak vzácné a neopakovatelné texty byly zničeny nebo rozkradeny při požárech a jiných pohromách, které v průběhu dějin několikrát řádily v Alexandrii. Ani samotný původní Manehtův text také dnes není k dispozici a údaje z něj známe jen zprostředkovaně ze spisů církevních otců, Josepha Flávia, Sexta Julia Africana, Eusébia z Caesareie nebo byzantského kronikáře Syncella. Samozřejmě nelze vyloučit, že data byla účelově měněna, například při porovnávání s biblickými texty.

Klíčovým pramenem tehdejších událostí byl již zmíněný Hérodotos, historik a cestovatel, žijící za časů perské okupace Egypta, jmenovitě za velkokrále Xerxa I. a Artaxerxa I. V příslušné kapitole je mu proto věnován medailonek.

A samozřejmě zbývá mnoho, co není v možnostech tohoto rozsahu postihnout. Pro zájemce je tedy na závěr uveden seznam literatury, jak použité, tak otevírající další obzory o této výjimečné době.

Vzhledem k tomu, že téměř všechna uvedená data spadají do období před Kristem, jsou v textu uvedena pouze holá čísla. U několika málo uvedených dat po Kristu je pak označení po Kr.

Mapka východního Středomoří za posledních Ramessovců
(okolo 12/11. století př. Kr.)

O královských jménech a titulech

Systém egyptských královských jmen a titulatur procházel postupným vývojem. Jména nabývala na složitosti, vyvinula se do určité logické formy už koncem Staré říše, a od Střední říše se jejich podoba ustálila na pěti královských jménech. Pro ilustraci nyní použijeme jméno konkrétního faraona, kterým je celé zájmové období Třetí přechodné a Pozdní doby v této knížce uvedeno: Ramesse XI.

Horovo jméno byla nejstarší forma faraonského jména, přeznívající původně z Předdynastické doby a představující krále jako vtělení boha Hora, ochránce říše. Zprvu bývalo jediným jménem panovníka. Obvykle se psalo v tzv. *serechu*, útvaru zřejmě evokujícím palácovou fasádu. Za Nové říše se už často psalo bez kartuše. Vzor: Kanacht Meriré = Silný býk, Milovaný Reem

Jméno Obou paní (Nebtej) – vycházelo ze jmen ochranných bohů obou zemí, pro Horní Egypt supice Nechbet a pro Dolní Egypt kobry Vadzet. V titulatuře se plně ujímá až od 12. dynastie. Vzor: Vesperchepeš Hedhefenu = Jehož dech je mocný, Jehož útoky jsou nespočetné

Jméno zlatého Hora – zřejmě poukazovalo na triumf Hora nad Sutechem, ale jeho význam je dnes poněkud nejasný. Většinou se psalo bez kartuše. Vzor: Verpehtisanchtaui Ityanchvedžaseneb Seheribmaat Seheteptau = Jehož moc je velká, Jenž dává nový život, prosperitu a zdraví oběma zemím, Jenž usmíruje obě země pod majestátem Maat

Trůnní jméno – uvedeno symboly *nesut-bitej*, tedy rákosy pro jih a včely pro sever, symboly krále Horního a Dolního Egypta neboli Pána obou zemí. Obvykle se psalo v první ze dvou kartuší a během celé egyptské historie se uvádělo přednostně, nebylo-li dost místa pro další jména. Trůnní jména bývala zpravidla jedinečná až do konce Nové říše, jen se obměňovala. Například Thutmose IV. (Mencheperure) přijal nepochybně variaci trůnního jména svého slavného dědečka Thutmose III. (Mencheperre) jako projev úcty. Od 19. dynastie se často vyskytovalo v různých variacích trůnní jméno Ramesse Velikého „Vesermaatre Setepenre“. Vzor: Menmaatre Setepenptah = Trvalá je Reova pravda, Vyvolený Ptahem

Jméno Reova syna (osobní jméno) – dáváno už při narození a král se v jeho znění ztotožňoval se slunečním bohem. Začalo se používat již

od 4. dynastie. Před jméno se vkládalo označení Syn Reův nebo Pán zjevení a značily je symboly kachny a slunce před kartuší. Od Střední říše se někdy dávalo do jedné kartuše. Od 21. dynastie se rodné jméno používalo při různých příležitostech jako jediná identifikace krále a tato praxe převládala zvláště za 25. a 26. dynastie. Vzor: Ramesse Chamvaset Mereramun Necerhekaunu = Stvořený Reem, Zjevený ve Vesetu, Milovaný Amonem, Božský vládce z Héliopole

Od Střední říše se považovala za nejdůležitější dvě poslední jména. Obojí se vpisovala samostatně do kartuší. Od doby libyjských králů byly dlouhé titulatury zjednodušovány a čerpaly z titulů Staré i Střední říše, v praxi se používala většinou zkráceně (např. Aacheperre Šešonk). V souladu s trendem rostoucího se obracení k minulosti se v jednodušší formě u titulatur objevují i Horovo jméno, jméno Paní obou zemí a jméno Zlatého Hora. Třetí přechodné období je také typické přijetím dvojité kartuše okolo jmen u Božských manželek Amonových, často se ohlížejících pro inspiraci do dávné minulosti. Tato skutečnost vyjadřuje i nové mocné postavení těchto vysokých kněží na druhé pozici hned za faraonem.

Ačkoliv současná historie jmenuje faraony na základě jejich rodných jmen, uváděných tehdy jako poslední v řadě, staří Egypťané nejspíše své krále označovali přednostně jménem *nesut-bitej*, tedy trůnním jménem.

V této knize se tedy ve shodě s moderními zvyklostmi používají pouze osobní jména (jména Reova syna) faraonů a v tabulkách pro jednotlivé panovníky jsou k rodným jménům přiřazena pouze trůnní jména.

KAPITOLA 1

PÁD RAMESSOVců A ROZŠTĚPENÍ ŘÍŠE

20. dynastie, Nová říše

Socha Pinodžema I. (původně Ramesse II.) na nádvoří chrámu v Karnaku

Ramesse Chamvaset Mereramun Necerhekaunu

Menmaatse Setepenptah

Úpadek velikosti Egypta

V královském paláci v sídelním městě Piramesse se okolo roku 1078 rozloučil se světem Ramesse XI., poslední faraon ramessovské dynastie. Ve srovnání s většinou svých předchůdců vládl relativně dlouho, odhady se pohybují okolo třiceti roků! Datování a souslednosti všech významných účastníků tohoto bouřlivého a nepřehledného přelomového období jsou dodnes těžko rozklíčovatelné, a někteří egyptologové, jako třeba holandský badatel Ad Thijs nebo Brit Aidan Dodson, řeší nesrovnalosti v datacích ne všemi odborníky přijímanou hypotézou, že poslední Ramesse mohl nejprve paralelně panovat se svými předchůdci jako lokální panovník Dolního Egypta. V tomto spleťtém období se dá s mírnou nadšátkou říci, že co egyptolog, to jiné datování, a jednoznačně průlomový nález, který by názory sjednotil a doplnil chybějící kamínky v mozaice, stále chybí. Snad jen v celkových délkách panování Ramessovů panuje spíše shoda.

Ramesse XI. provedl za své vlády poměrně radikální změny v mocenských strukturách říše, jak uvidíme, nic však nezměnil na neveselé skutečnosti, že si o době slávy jeho velkých jmenovců mohl Egypt už jen nechat zdát. Na úspěchy a rozkvět země za vlád svých nejznámějších předchůdců, Ramesse II. Velikého, ani na Ramesse III., pozdější králové už nenavázali. Prakticky většinu následné doby lze bez okolků označit za dobu úpadkovou.

Pozdní Ramessovcí vládli relativně krátce, s výjimkou devátého a jedenáctého. Každý faraon byl většinou synem svého předchůdce, vyjma Ramesse VIII., který získal trůn jako poslední přeživší syn Ramesse III. Jeho starší bratr a předchůdce Ramesse IV. také neobdržel trůn samozřejmě; jako pátý syn Ramesse III. se dostal na řadu až po smrti svých čtyř starších mužských sourozenců. Ramesse XI. také nebyl synem svého předchůdce, ale vnukem Ramesse III. skrze svého otce Montuherkepešefa, faraonova syna z vedlejší linie. Návaznost posledních dvou Ramessovů byla nejspíše přímá, ale také není spolehlivě doložena.

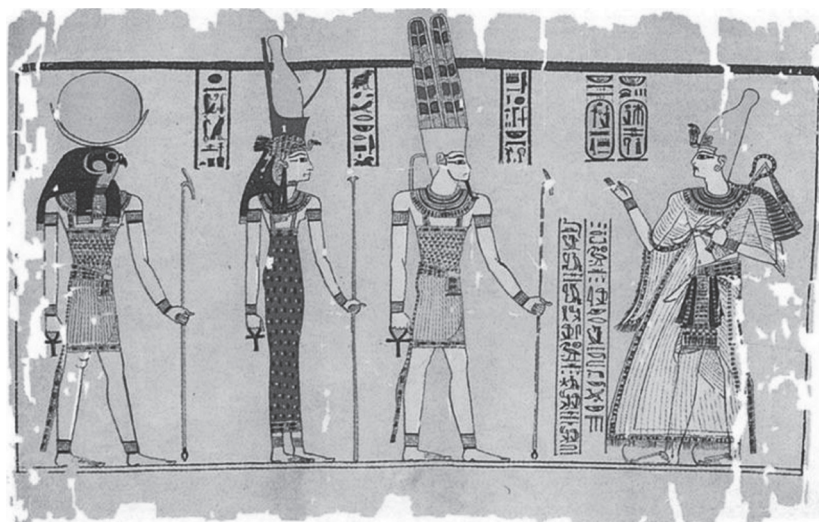
V následující tabulce, která ilustruje rychlý sled vlád ramessovských králů 20. dynastie i s jejich s datováním, se pro pořádek vychází z údajů Českého egyptologického ústavu, který počátek vlády Ramessovů kla-

de více do minulosti a kontroverznímu Ramessovi XI. ponechává 27 let plnohodnotné vlády nad oběma zeměmi. V každém případě Ramessovci 20. dynastie vládli Egyptu zhruba jedno století, ale od počátku do konce této éry se v Egyptě mnohé změnilo.

RAMESSOVŠTÍ FARAONI 20. DYNASTIE	DOBA VLÁDY	DÉLKA VLÁDY
1 Setnacht Vesperchaure Setepenre	1188–1185	3
2 Ramesse III. Vespermaatre Meriamun	1185–1153	32
3 Ramesse IV. Vespermaatre Setepenamun	1153–1146	7
4 Ramesse V. Vespermaatre Secheperenre	1146–1143	3
5 Ramesse VI. Nebmaatre Meriamun	1143–1136	7
6 Ramesse VII. Vespermaatre Setepenre Meriamun	1136–1128	8
7 Ramesse VIII. Vespermaatre Achenamun	1128–1126	2
8 Ramesse IX. Neferkare Setepenre	1126–1108	18
9 Ramesse X. Chepermaatre Setepenre	1108–1105	3
10 Ramesse XI. Menmaatre Setepenptah	1105–1078	27

Postupující hospodářský úpadek probleskoval již za Ramesse III. a projevoval se nedostatkem potravin a dramatickým růstem cen zboží i celkových životních nákladů. Svou roli jistě více či méně hrál i efekt vyčerpání hospodářské dynamičnosti říše a extrémní nárůst nevratných a neefektivních výdajů státní pokladny po dosažení největšího rozmachu, což Egypt zažil už dvakrát, při zhroucení Staré i Střední říše do chaosu přechodných období. Chudnoucí stát se tedy snažil získat peníze na svůj nákladný provoz zoufalými prostředky. Nápadem s neblahou budoucností pro trůn byly obrovské dary nebo přiřknutí královské půdy chrámům. Tzv. *Velký Harrisův papyrus* udává seznam movitých i nemovitých majetků, převedených reformou Ramesse III. z panovníkovy držby do vlastnictví nejdůležitějších chrámů, především boha Amona v Thébách, dále i Rea v Héliopoli a Ptaha v Memfidě. V majetcích chrámů se dle údajů z *Harrisova papyru* zřejmě ocitla osmina obdělávatelné půdy (dle Diodorova odhadu dokonce až třetina!) a desetina závislého obyvatelstva (někdy se udává až pětina). Kněžská vrstva také byla osvobozena od daní a vojenské povinnosti.

Část Harrisova papyru v Britském muzeu

Někteří historici dokonce tuto reformu považují už jen za formální potvrzení skutečného stavu. Za optimální situace, kdy chrámy spadaly pod pravomoc a do majetku samotného faraona jako obrazu žijícího boha na zemi, mohla mít tato změna čistě formální a organizační charakter, jen jakési „sjednocení a zefektivnění majetkové správy“ bohatství Egypta, ovšem časovaná bomba, spočívající v riziku možného omezení faraonova vlivu v budoucnu, je více než zjevná.

Do 29. roku panování Ramesse III. se datuje první známá stávka pracovníků z Dér el-Medíny, zaměstnaných na faraonově zádušním chrámu v Medínit Habu. Jednalo se o dědičné řemeslníky, umělce, mistry svého oboru, pod jejichž rukama vznikaly velkolepé chrámy i královská pohřebiště. Písař Amennacht, jeden ze stávkujících, zaznamenal průběh akce podrobně den po dni na papyrus, který je dodnes uchován v Egyptském muzeu v Turíně. Když pracovníci neobdrželi své obvyklé měsíční mzdy, zpravidla v potravinách a naturáliích, nechali se slyšet:

„Smrtelně hladovíme a do začátku nového měsíce ještě zbývá 18 dní! Trpíme hladu. Náš jazyk se vyčerpál žízní. Nezbylo nám žádné plátno. Postrádáme olej, nemáme ryby ani zeleninu. Vzkažte faraonovi, našemu pánu, vzkažte králi, našemu vládci, aby nám poskytl živobytí!“

Absence obvyklých přidělů měla zřejmě své kořeny více v korupci úředníků než ve skutečném nedostatku potravin. Stávkující nenastoupili do práce a podali svou stížnost vezírovi, aby za ně orodoval u faraona. Úředníci se zalekli a žádosti bylo raději vyhověno, ale takováto situace pravděpodobně nebyla poslední.

Ramesse III.

Přes probleskující známky rostoucí celkové krize lze Egypt za vlády Ramesse III. považovat za poslední velké období Nové říše, které symbolicky skončilo zavražděním tohoto úspěšného a dlouho panujícího krále.

Ramesse III. a jeho nástupci

Na hrdle Ramessovy mumie byla nedávno pomocí moderní lékařské techniky nalezena hluboká rána nožem, zasahující až k páteři. Ke královraždě došlo při harémovém převratu, doprovázejícím rozsáhlé palácové spiknutí. Cílem spiklenců, z nichž jedním byla faraonova vedlejší manželka Teje, bylo dosazení jejího syna Pentaureta (viz rodokmen v příloze) na trůn na úkor právoplatného následníka. Do spiknutí byla zapojena celá řada významných dvorních hodnostářů; od velitele vojsk přes dámy a personál faraonova harému až po Sachmetina velkněze.

Hlavní manželka Ramesse III. Eset Ta-Hemdžert – tedy Velká královská manželka – nebyla podle jména původem z Egypta, nýbrž ze Syropalestiny. I to mohlo hrát roli v širší podpoře domácí královny a jejího syna.

*Mumie zavražděného
Ramesse III.*

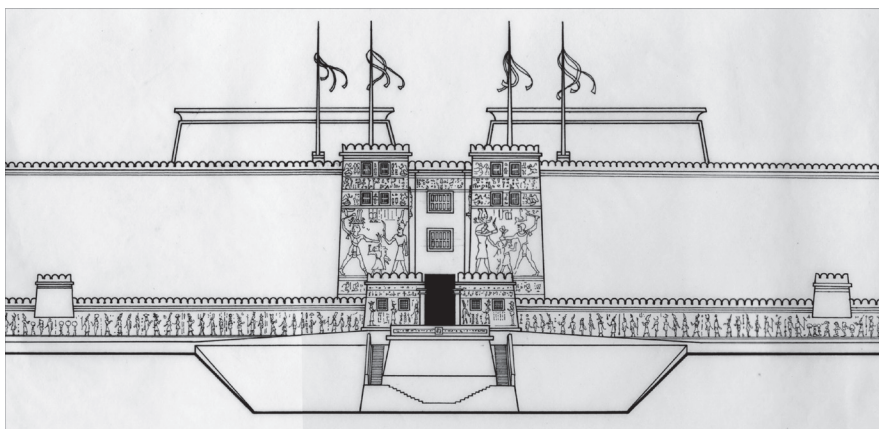

Navzdory úspěšné vraždě však byly záměry spiklenců zmařeny a na trůn usedl podle pořadí zákonný princ jako Ramesse IV. O přísných trestech pro spiklence pojednává *Turínský soudní papyrus*, ovšem osud hlavního aktéra, královny Teje, z něho zřejmý není. Její syn Pentau-
ret byl údajně odsouzen k sebevraždě, kterou pravděpodobně i vyko-
nal. O překvapivém a dlouho nejasném nálezu jeho mumie bude zmínka
na konci kapitoly.

Od skonu tohoto posledního velkého panovníka Egypt stále více za-
bředal do sílících mocenských sporů a dynastických šarvátek. Ra-
messe III., jakkoliv se snažil přiblížit se svému vzoru Ramessovi II.
Velikému, zejména v četnosti staveb, soch, manželek a potomstva, vedl
však už výhradně obranné války. Na jeho defenzivní politiku poukazu-
je i architektura jeho zádušního chrámu v Medínit Habu, neobvykle po-
jatého jako pevnost.

Průčelí chrámu v Medínit Habu

Medínit Habu – kresba rekonstrukce původního stavu průčelí chrámu

Chrámový komplex Ramesse III. v Medínit Habu

S úpadkem mocenské vážnosti ztrácel Egypt vnitřní celistvost i zahraniční vliv, státní administrativou prorůstala korupce, v královské pokladnici začalo prosvítat dno, do země pronikaly stále větší houfy při-

stěhovalců, především Libyjců, úroda byla nevalná, záplavy nedostatečné a zemí se šířil chaos. Pro nově vzniklou severovýchodní velmoc Asýrii, vyplňující stále více vakuum po zániku říše Chetitů na území bývalého státu Mitanni, přestával být Egypt nepřekonatelným protihráčem. Egypt ztrácel kontrolu nad zlatonosnou Núbií na jihu i strategickou Syropalestinou, která byla jeho nárazníkovým územím od východu. Núbijský místokrál Panehsi se dokonce začal honosit titulem „královský syn z Kuše“ a systematicky upevňoval svou nezávislou a dědičnou moc jako skutečný král.

Ztráta kontroly nad Núbií tak vedla k pozvolné k její definitivní autonomii, kdy faraonovi v Piramesse podléhala už pouze formálně. Postupně se tak rodí stále významnější království Kuš. Jeho hlavním městem se stává núbijská Napata, založená kdysi Thutmosem III. Napatští vládcí sice navázali v tradicích, náboženství, umění i stavitelství na Egypt, ale ten jejich autonomii ztratil přímý přístup k zlatonosným dolům, které byly jedním ze zdrojů jeho pohádkového bohatství.

Rozsah egyptského územního vlivu se zmenšoval. Kontrolu nad bohatými přístavy a vojenskými základnami ve východním Středomoří již nešlo udržet. Ramesse VI. byl například posledním králem, jehož vliv podle nalezených dokladů v Serábit el-Chádím ještě dosahoval na Sinajský poloostrov. Ztrátou Sinaje přišel Egypt nejen o důležité strategické území, ale i důležitý zdroj měděné rudy, jejíž vývoz byl jedním z pilířů bohatství říše.

Úpadek kdysi věhlasných domácích měděných dolů byl zapříčiněn i všeobecným rozmachem využívání železa v oblasti Středomoří, tedy masivním nástupem doby železné. Vlastní zdroje železné rudy však Egypt postrádal. To přispělo k technologickému zaostávání za okolním, prudce se rozvíjícím a stále lépe propojeným světem. V souvislosti s těmito ztrátami výrazně vzrostla závislost Egypta na dovozu.

Přestože hlavním městem už dávno bylo Piramesse, založené Ramessem Velikým v Deltě, Théby si jako mocenské i náboženské centrum stále držely svou vážnost, podobně jako ještě významnější starobylá Memfis, útočiště vzdělanosti a úložiště cenných chrámových archivů. Vzdělanost v říši ovšem celkově masivně upadala, hodně i kvůli obsa-

zování významných úřadů méně vzdělanými nebo zcela nevzdělanými Libyjci.

Za Ramesse V. už Amonovo kněžstvo kontrolovalo většinu financí státu a patřila mu podstatná část egyptské úrodné půdy. A tak thébské pontifikové díky přehnané přízni a slabé vůli faraonů získávali stále větší slovo ve státních záležitostech. Vliv vysokých hodnostářů z vojenských i kněžských kruhů zastíňoval stále více autoritu královského trůnu a jejich osobní a nejednotné ambice byly navíc nezřídka nadřazeny státnímu zájmu. Nejen u kněží, ale obecně u vysokého úřednictva kvetl nepotismus, tedy dědičnost úřadů a jejich přidělování v okruhu příbuzenstva bez ohledu na příslušnou schopnost k jejich odpovědnému vykonávání.

Tyto neblahé změny se samozřejmě promítaly i do armády, kdysi mocného nositele autority Egypta, jejíž schopnost tím také trpěla. Je ovšem otázkou, jak dalece se přesun těžiště bohatství Egypta ze sféry faraona do sféry kněžského stavu mohl negativně promítnout na celkové krizi země. Možným vysvětlením by mohlo být skokové zvýšení mandatorních výdajů, které všechny tyto změny doprovázelo, analogicky připomínající někdejší příčiny zhroucení Staré říše.

Ramesse VI. v Britském muzeu
v Londýně

Není vyloučeno, že snaha alespoň trochu získat kontrolu nad Thébami a stále nezávislejším Amonovým kněžstvím vedla Ramesse VI. ke změně statutu hodnosti *božská manželka Amonova*. Předchozí božské manželky Amonovy byly obvykle královské manželky bez zvláštní reálné moci. Naopak nová forma této funkce znamenala i nárůst politického vlivu. Faraonova dcera Eset se tedy stala božskou manželkou Amonovou, první v novém pojetí. Zde se zřejmě nachází počátek tradice, vrcholící později především

za 25. a 26. dynastie, kdy tento úřad vykonávala výhradně královská dcera. Božská manželka v tomto novém úřadu zůstávala panenskou a neprovdanou, a zpravidla adoptovala jinou královskou dceru jako svou nástupkyni. Slavné božské manželky Šepenupet II. nebo Amenirdis II. už prakticky vládly Hornímu Egyptu, byly mocné, populární a všeobecně respektované. V jejich případech se jednalo o nubijské princezny, a proto o božských manželkách Amonových bude uvedeno více ve čtvrté kapitole *Století černých faraonů*.

Korupce nabyla kolosálních rozměrů a snaha o rychlé obohacení vedla k bezostyšnému a organizovanému plenění hrobů králů i velmožů. Jednalo se o období vzpour a nepokojů. Za Ramesse V. začali stávkovat dělníci, řemeslníci a umělci v sídlišti Dér el-Medíně, pracující pro královská pohřebiště na západním břehu v Thébách. Důvodem byly mimo jiné útoky libyjských tlup na osady i nekropole.

Došlo i na pustošení proslulé nekropole v Údolí králů z vůle mocných libyjských vůdců, kteří k dávným královským osobnostem 18. a 19. dynastie neměli žádný vztah ani úctu. Za vlády Ramesse IX., vnuka Ramesse III., se už z vykradačství hrobek stal dobře organizovaný byznys a paradoxně nejznámějšími osobnostmi té doby jsou lupiči i vyšetřovatelé, a to díky dochované dokumentaci ze soudních procesů. Tato dokumentace je ovšem pro dnešní egyptology nedocenitelná; obsahuje datace, klíčové pro rekonstrukci posledních let 20. dynastie. Za vlády Ramesse IX. dosahovala egyptská pravomoc stále ještě do horní Núbie a hospodářství bylo schopno uvolnit prostředky na velké množství stavebních prací, obzvláště v Karnaku, a to kupodivu snad nejvíce od časů Ramesse III.!

Ramesse IX.

Materiály popisující následující devítiletou vládu Ramesse X. jsou už jen sporé. Hmotné doklady, kromě několika skarabů a dalších drobných

nálezů, se omezují na čtvrtý pylon chrámu a nápis na sfínze v Karnaku s faraonovým jménem, na jméno v Horově chrámu v Anibě a na nápisy v nedokončené hrobce v Údolí králů, dnešní KV 18. Celé tři roky jeho vlády jsou útržkovitě zastoupeny v dokumentech, vztahujících se k vesnici tvůrců královských hrobek v Dér el-Medíně. Z nich vyplývá výmluvná skutečnost, že pouze jeden pracovní den z pěti byl věnován práci na faraonově hrobce.

Poslední Ramessovec, Ramesse XI., bývá zhusta líčen jako nejslabší panovník bez vlivu, který už musel definitivně ustoupit Amonovu kněžstvu, ale jeho vláda přesto byla oproti předchůdcům velmi dlouhá; předpokládá se 27 let. Navíc to byl právě on, kdo se odhodlal k pokusu neutěšenou situaci země napravit radikálním vystoupením proti všemocným kněžím a poté vyhlášením odvážného programu obnovy země zvaném *wehem mesut*, o němž ještě bude bližší řeč.

O faraonovi samotném se mnoho informací nedochovalo; většina dobových zpráv se týká plenění královských hrobek. Tyto zprávy jsou datovány už do éry *wehem mesut*. Od jejího prvního roku jsou zaznamenány probíhající procesy s vykradači, týkající se hrobek ramessovských královen a princezen v blízkém pohřebišti v Údolí královen. První léta éry *wehem mesut* jsou dle těchto soudních záznamů poznamenána dokonce drancováním a pleněním doposud spolehlivě chráněných chrámových komplexů v Karnaku, Medínit Habu i Ramesseu, tedy největších a nejhonosnějších staveb na obou thébských březích. Skutečnost, že ani zdánlivě nekompromisní přístup státní správy k pachatelům nepřinesl kýžené ovoce, poukazovala na katastrofální míru prorůstání organizovaného zločinu do nejvyšších míst státní správy. Dokonce i samotný chrámový personál se na plenění podílel.

Poslední Ramessovec neměl legitimního mužského potomka, ale jsou dobře známy jeho dvě dcery, Tentamun a Duathathor-Hennutauí. Tyto dvě princezny se jednou stanou manželkami dvou vládců – prvního faraona 21. dynastie Nesbanebdžeda a krále Pinodžema, o jehož nejasné identitě ještě bude řeč. Sňatek s ramessovskými princeznami byl v každém případě prospěšný k posílení legitimacy těchto obou vládců, kteří z královského lože pravděpodobně nevzešli.

S vlnou ničivého sebedrancování souvisela i bezohledná těžba cenného kamene ze staveb z časů minulých, včetně opracovaných prvků, které stačilo znovu použít v novém kontextu a s novým datováním. Řada hmotných památek tak byla zničena nebo změněna a předatována do té míry, že připravily pozdějším archeologům a badatelům obtížně řešitelné, až neřešitelné hádanky.

Sídelní město Théby (egyptsky Veset) bylo centrem moci Amonova kněžstva odedávna, zejména skrze chrámy v Karnaku a Luxoru, které zažily největší rozkvět za vládců Nové říše. Těžiště moci se tak přesouvalo do Horního Egypta. Kněžský úřad demonstroval svou nezávislost na faraonově vůli mimo jiné i stále častějším děděním úřadu, což časem logicky muselo vyústit ve vlastní kněžskou dynastii.

Příchod Libyjců do Egypta

Dalším rozkladným momentem se pro Egypt stává nebývalý přesun obyvatelstva ve Středomoří. Střety mezi Libyjci, egyptsky *Cehenu*, a Egypťany měly svou dlouhou historii, ale vyvrcholily za 19. a 20. dynastie. Libyjské etnikum pronikalo od severozápadu do Egypta v malém množství už od časů Staré říše. Počátkem 12. století se však Středomořím převalila masivní migrační vlna tzv. *mořských národů*. Jejich součástí se v dochovalých pramenech staly i libyjské kmeny, hledající nové domovy. Pro Egypťany přicházeli ze severu, tedy z moře a středomořských ostrovů. Náporu *mořských národů* podlehl i silná říše Chetitů, a neodolaly mu ani mocné mykénské hrady na předřeckém Peloponésu. Jedny kmeny vyháněly z původních domovů druhé a invaze se dominovým efektem postupně přelila až na egyptské území.

Původní Libyjci jsou popisováni v egyptských zdrojích jako dlouhovlasí tetovaní pastevečtí nomádi,

Fragment reliéfu s podobou libyjského bojovníka

později se zaplétanými vlasy zdobenými korálky a pery, v pláštích z antilopí kůže a bederních rouškách, s vousy na bradách tvarovanými do copánků. Vyzbrojeni byli zpravidla luky, sekerami, dýkami a oštěpy.

Dochované názvy migrujících kmenů jako Mešveš, Akavaš, Danuna, Šardan, Lukka, Šekeleš, Pelešet, Ekveš, Turša, apod. nepodávají jednoznačné vysvětlení o jejich původu. Některé kmeny měly pravděpodobný původ v Malé Asii, na egejských ostrovech nebo v západním Středomoří. Turšové jsou někdy ztotožňováni s Tyrrhény, předchůdci Etrusků, Danunové a Akavašové s homérskými Danay či Achaji. Souvislost s homérskými událostmi nelze přehlédnout, neboť začátek vlády Ramesse III. se kryje s dobytím bájně Tróje, a samotný útok mykénských Hellénů na bohaté maloasijské město mohl být docela dobře součástí tehdejších masových migračních vln.

Název Šardanů, známých už jako egyptští žoldnéři za vrcholné Nové říše, zase bývá poukazován k původnímu domovu na Sardinii, ale též k lýdským Sardám. Dórské kmeny zřejmě spustily vlnu migrace v mykénské oblasti v jižním Řecku, ale mnohé teorie nejsou dostatečně doloženy. Původ Lukků bývá zase přiřazován do maloasijské Lýkie. Pelešeti bývají identifikováni s obdobně tajuplnými Pelištejci, kteří potažmo dali jméno dnešní Palestině. Šeklešové, zmiňovaní pouze v zápisech o bojích Merenptaha a Ramesse III., bývají ztotožňováni s původním sicilským etnikem Sikelů.

Pohyb etnických Libyjců směrem na východ k velké řece byl nepochybně i důsledkem výrazných klimatických změn a nedostatku vody, které činily jejich původní domovinu stále hůře obyvatelnou. Každopádně, skutečné etnické složení nových příchozích do oblasti Delty bylo asi už tehdy dost nepřehledné, a i dnes je obtížné je podrobněji rozklíčovat.

Z pátého roku vlády ramessovskeho faraona Setchiho I., otce Ramesse II. Velikeho, je známa trestná výprava proti libyjským kmenům, které ohrožovaly západní hranici země. Pozdější vpád do nilského údolí proběhl v pátém roce vlády faraona Merenptaha, syna Ramesse Velikeho, tedy koncem 13. století. Libyjské kmeny Libu a Mešveš ve spojení s mořskými národy se utkaly s egyptskými vojsky, ale po měsíci bojů byly úspěšně odraženy. Přesto počet Libyjců v Egyptě skokově vzrostl.

Nebyli to jen mírumilovní osadníci, kteří zde nacházeli domov, stávali se plnohodnotnými Egyptany a získávali v nilské Deltě ornou půdu. Rekrutovali se i z válečných zajatců, umisťovaných do okolí vojenských pevností, a najatých žoldnéřů na straně Egypta, pro které bylo třeba v čase míru vyčlenit místo k životu. Logicky se z nově příchozích rekrutovali i bandité, kteří drancovali pohřebiště a svatyně, a zvláště v Thébách narušovali doposavad pokojný život dělníků a řemeslníků při nekropolích.

Další králové z 20. dynastie měli také co do činění s libyjskými útoky, zejména faraon Ramesse III. V jeho vojsku už sloužilo mnoho Libyjců i dalších příslušníků mořských národů jako žoldnéři.

V pátém roce Ramessovy vlády, tedy cca v roce 1180, odrazil tento faraon první vpád Libyjců, směřující do delty od západu. V osmém roce vlády se mu díky důsledným preventivním přípravám podařilo čelit soustředěné vlně smíšených mořských národů, postupujících po souši i po moři ze severovýchodu. Pozemní i následná námořní bitva byly úspěšné, přestože boj na moři byl pro Egyptany dosud velkou neznámou a na rozdíl od jiných národů s ním neměli valné zkušenosti. Námořní lodě však už Egypt za Nové říše stavěl a Ramessovi III. se podařilo zabránit nepřítelům vplout do ústí Nilu za pomoci jak flotily, tak pozemní baterie lučištníků.

Zmínka, že vítězný král donutil poražené migranty usadit se v jižním Kanaánu, není ověřena, ale je možné, že odražené kmeny byly tímto směrem nakonec odkloněny a staly se základem pro další formování nových států v Syropalestině.

Následující přesuny jižních libyjských kmenů přinesly rozkladný vliv i na egyptský pořádek v horním Egyptě a severní Núbii, kde podnítily krátkodobé vzpoury.

A tak i přes faraonův vojenský úspěch, zpodobněný na nástěnných reliéfech Ramessova chrámu v Medínit Habu, příliv libyjského etnika do Egypta sílil a mnoho se jich v novém domově usadilo nastálo. Přestože Libyjci přejímali egyptské zvyklosti a stávali se tak po kulturní stránce Egyptany, určité zvláštnosti si zachovávali; například kmenové uspořádání pod tradičními náčelníky nebo určitá typická a zcela neegyptská jména jako Masaharta, Osorkon nebo Šešonk.

Libyjci, jak dobrovolně přichozí, tak i váleční zajatci z bitev, se usazovali především v Deltě, v nově zřízených osadách nebo pevnostech a vojenských koloniích, tzv. mešvešeriích. Jak plynul čas, získávali pozice ve stále důležitějších úřadech země. Ve východní deltě tak nabývaly na významu lokality Tanis a Búbastis. V těchto místech bylo sice doloženo osídlení a rozsáhlé stavební aktivity již v dobách Staré a Střední říše, nyní však nazrál čas, aby se tato bývalá provinční městečka přeměnila v sídelní královská města a stala se politickými centry nastupujících libyjských vládců, částečně už za 21. a zcela naplno za 22. dynastie.

Nejvýznamnějšími libyjskými přistěhovalci do Egypta se staly právě kmeny Libu a Mešveš (zkráceně Ma). S těmito hlavními dvěma kmeny se pojí i třetí, jistý Seped, o kterém však není známo nic bližšího, jen jméno. U všech libyjských kmenů postrádáme potřebné písemné nálezy, a tak jejich původní kulturní základy i jazyk dosud zůstávají nezmapované.

Není pochyb o tom, že příchod Libyjců zapříčinil i podstatné změny v samotné struktuře egyptské společnosti. Postupné členění země na více méně autonomní celky v Dolním Egyptě mohlo vycházet z původní skladby libyjské nomádské společnosti. Také decentralizace moci z výsadní osoby faraona na osoby v jeho administrativě a úpadek úřadu krále, rozvětňování se úřednických klanů či ústup od staveb velkých monumentálních pohřebišť se dají přičítat libyjskému vlivu, majícím těžiště v kmenovém uspořádání. Libyjský vliv možná přinesl i pozitivní posun v postavení a významu ženy. Zároveň ale mohlo jít i o přirozený trend vývoje egyptské společnosti, nebo spíš o kombinaci obého. Každopádně tento trend pokračoval i v dalších staletích, až do nástupu 26. dynastie.

Východní Středomoří za pozdních Ramessovců

Syropalestina, souhrnně tehdy označovaná jako Kanaán, vždy patřila ke klíčovým strategickým oblastem egyptského zájmu. Původ označení zřejmě pramení ze starověkého výrazu pro purpurové barvivo z měkkých šů, v akkadštině *kinahhu*. Hérodotos začal používat pro jižní část Kanaánu označení Palestina, aby ji odlišil od severnější části Foiníkie (označení opět podle purpurového barviva – řecky *foinix*). Výraz Kanaán, vztahující se k syropalestinským Semitům, zaznívá už v písemnostech

z časů faraona Achnatona, nalezených v El-Amarně. Místní kočovné skupiny jsou označovány termínem Chapiru, který, jak se obecně soudí, označoval stále více převládající hebrejské (tedy izraelské) kmeny.

Mezi Egyptem a Syropalestinou vedly tzv. Horovy cesty. Byla to klíčová strategická tepna, táhnoucí se při severním pobřeží Sinajského poloostrova, lemovaná pevnostmi a vojenskými stanicemi s vodními rezervuáry. Její důležitost pro zajištění východní hranice Egypta vyvstala již v dobách Druhého přechodného období a Nové říše. Měla nejspíše i obchodní význam, ale výbojným faraonům jako byli Thutmose III. nebo Amenhotep II. sloužila především pro tažení do Asie. V postramessovském období neztratila na důležitosti, naopak, zvláště za doby sajských králů byla udržována v pohotovosti. Začínala pevností Tjaru (dnešní Tell el-Habu u Kantary) a vedla až do Rafahu (dnešní hraniční přechod mezi Egyptem a pásmem Gazy). Z dvanácti pevností, popsanych na reliéfu Setchiho I. v Karnaku, se zatím podařilo odkrýt a identifikovat pět. Tyto pevnosti s kasárnami vojáků a domy důstojníků, sklady a zázemím představují cennou ukázkou vojenské architektury starověkého Egypta.

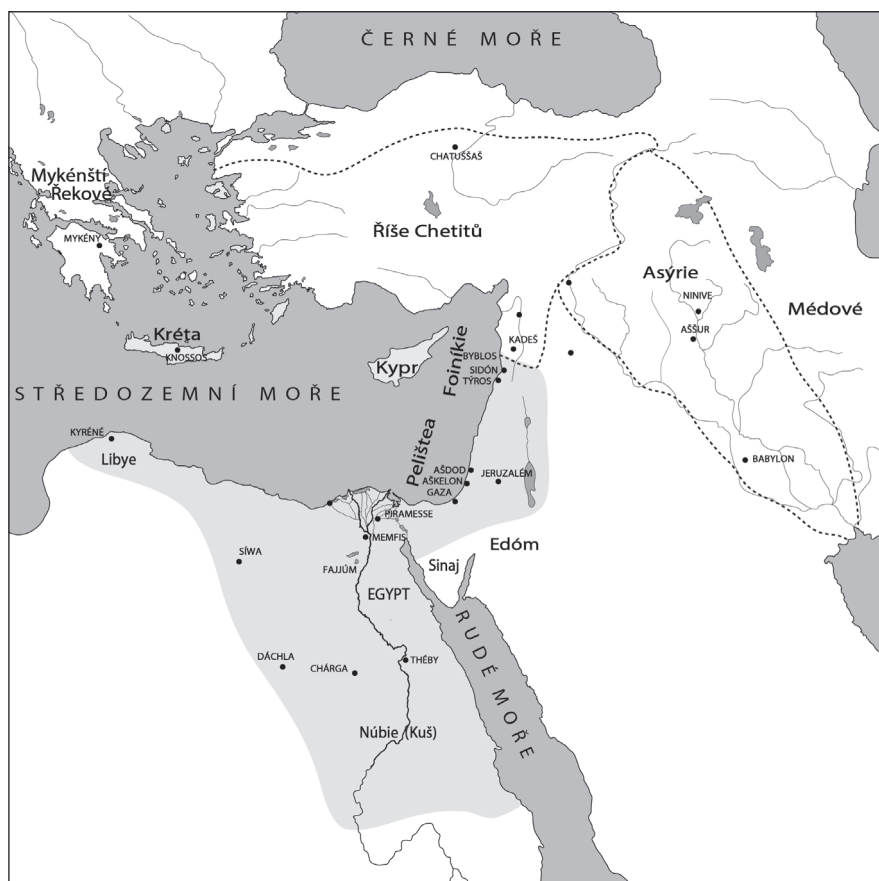
Schematická mapka Horových cest

Za vrcholných časů Nové říše zahrnovalo výsostné území Egypta podstatnou část Sinajského poloostrova a dosahovalo na sever do Foiníkie (dnešní Libanon a část Sýrie), včetně měst Byblu a Damašku. Severněji se už rozkládalo území důstojného, ale jen krátce zazářivšího soupeře

Egypta, říše Chetitů, zaujímající většinu Malé Asie až k egejskému pobřeží na západě, k Pontskému pobřeží na severu a Arménské vysočině na severovýchodě (zhruba dnešní Turecko). Zatím jako poněkud odlehlejší, byť významný státní celek se tvářila Asýrie ve svém středoasyrském období, rozložena okolo úrodných mezopotamských povodí. Severním zámořským sousedem byly předřecké mykénské státy a minójská Kréta.

Libye na západní části severoafrického pobřeží podléhala moci Egypta, podobně jako na jihu území Núbie až k třetímu kataraktu u města Kermy.

Mapka Egypta a Libye v kontextu východního Středomoří za vrcholu Ramessovců

Obyvatelstvo Syropalestiny představovaly doposud výhradně tzv. kanaánské kmeny, tedy jednotlivé semitské skupiny, z nichž se posléze začínaly profilovat jednotlivé kmeny hebrejsko-izraelské. V souvislosti s migracemi *mořských národů* se na přelomu 13. a 12. století objevili nově příchozí nesemitští Pelištejci (bibličtí Filištíni), pravděpodobně vytlačení z původních sídel na Krétě, a začali násilně organizovat doposavad volně rozptýlené kanaánské kmeny do větších celků. Soustředili se zejména v oblasti jižních přístavů Ašdod, Aškelón a Gaza. Tito Pelištejci později sváděli střídavě úspěšné boje s hebrejsko-izraelskými kmeny, jak zaznamenal Starý zákon, ale z obzoru dějin zmizeli až s vpádem Peršanů. Památkou na ně zůstalo dnešní označení arabských Palestinců, kteří ovšem s původními Pelištejci nemají etnický vůbec nic společného.

Jeden z kanaánských kmenů, Jebúsejci, sídlil v hornatém vnitrozemí okolo opevněného sídla Jebús, známého později jako Jeruzalém. Etymologie z *Jebús-Šálem*, evokující buď splynutí dvou sídel, nebo vycházející z hebrejského *Ír Šalom* (*město míru*), zůstává dosud otázkou. Za vlády Ramessovců se však jednalo jen o vyvýšenou osadu, do níž Izraelité měli vstoupit až na přelomu tisíciletí. Naopak, do této doby se zřejmě datuje odchod 12 izraelských kmenů do Egypta, kde tím vznikla velice četná a vlivná hebrejská komunita. Tehdejší kanaánští obyvatelé Jeruzaléma udržovali s Egyptem čilé styky a nezřídka se obraceli na faraony Nové říše s žádostí o pomoc proti nepřátelům. Egyptské kulturní tradice v tomto období logicky pronikly i do Kanaánu a proluly se s místními v řadě odvětví, oborů a zvyklostí.

*Kanaánské antropomorfní sarkofágy
egyptského vzoru z Izraelského
muzea v Jeruzalémě*

Pobřežní část na severu Syropalestiny hojně osidlovali Foiničané, jeden z kanaánských semitských kmenů, úzce spjatý s mořem skrze výjimečné námořnické umění a obchodní schopnosti. Jejich významnými centry se staly hlavně přístavy Týros, Sídón nebo Byblos v dnešním Libanonu.

Severovýchod a vnitrozemí Kanaánu v oblasti dnešní Sýrie byl domovem pro další kmeny, jako například Aramejce, jižněji pak Amonity, Moábitý a Edómity (Edómité neboli Idumenejci byli dle Starého zákona potomci Jákobova bratra Ezaua). Ještě jižnější území (zhruba v dnešním Jordánsku) obývaly kočovné arabské kmeny, z nichž nejznámější nomádští Nabatejci později vytvořili státní útvar i města na obchodních křižovatkách.

Znovuzrozená Asýrie, jejíž jádro, území Aššur neboli centrální Asýrie okolo města Ninive, se po letech vymanilo z nadvlády říše Mittani, se na přelomu 12. a 11. století odhodlala k územnímu rozmachu pod králem Tukulti-Ninurtou a jeho nástupci. Ti se dokázali vypořádat s Babyloňany i Chetity. Na sklonku 20. egyptské dynastie se za legendárního Tiglatpilešara I. (1114–1076) stala z Asýrie rozlehlá velmoc, byť byla pod tlakem aramejských států z mezopotamské oblasti poté na nedlouhý čas zatlačena do defenzivy a smrškla se opět na území centrálního Aššuru.

Veलेkněz Ramessesnacht a jeho potomci

Všemocné klice Amonova kněžstva v hornoegyptských Thébách vedl všemocný velekněz Ramessesnacht, který do svého úřadu nastoupil již za Ramesse IV., a to už v jeho prvním roce vlády, tedy dle naší předpokládané datace roku 1153. Právě za jeho vlády se moc a bohatství kněží koncentrovaly v doposud nejvyšší míře a překonaly v mnohém ohledu pravomoci faraona.

Důležitost velekněžského sboru v Thébách (Vesetu) stoupala již už od časů 18. dynastie, kdy Amonovy chrámy nabývaly na bohatství a vlivu díky štědrým darům a podpoře tak věhlasných vládců, jako byli Thutmose III., Amenhotep II. nebo Amenhotep III. Sbor sídlící v chrámovém komplexu v Karnaku se sestával z prvního až čtvrtého Amonova proroka, z nichž první prorok byl současně veleknězem. Z dočasného

*Bohové očisťujú Ramesse IV. vodou z posvátného jezírka,
reliéf z Chnumova chrámu v Karnaku*

odstavení od moci během proslulé amarnské náboženské reformy, kdy došlo k pokusu Achnatona a jeho manželky Nefertiiti o omezení a posléze likvidaci nebezpečného konkurenta trůnu, vzešlo Amonovo kněžstvo ještě více posíleno. Od svého návratu k moci za éry Tutanchamona stále více dominovalo říši. Ramesse II. sám držel úřad 29 let a zažil šest Ramessů, než zemřel prokazatelně v druhém roce vlády svého více méně formálního nadřízeného Ramesse IX., tedy asi roku 1124.

Jeho nástupce a starší syn Nesamun vládl jen krátce, nebo možná zastával i jinou funkci. V každém případě se po něm chopil moci mladší Ramesse II.ův syn Amenhotep. Tento ambiciózní velekněz se již bez skrupulí nechával zpodobňovat na reliéfech v Karnaku ve stejné velikosti jako sám faraon.

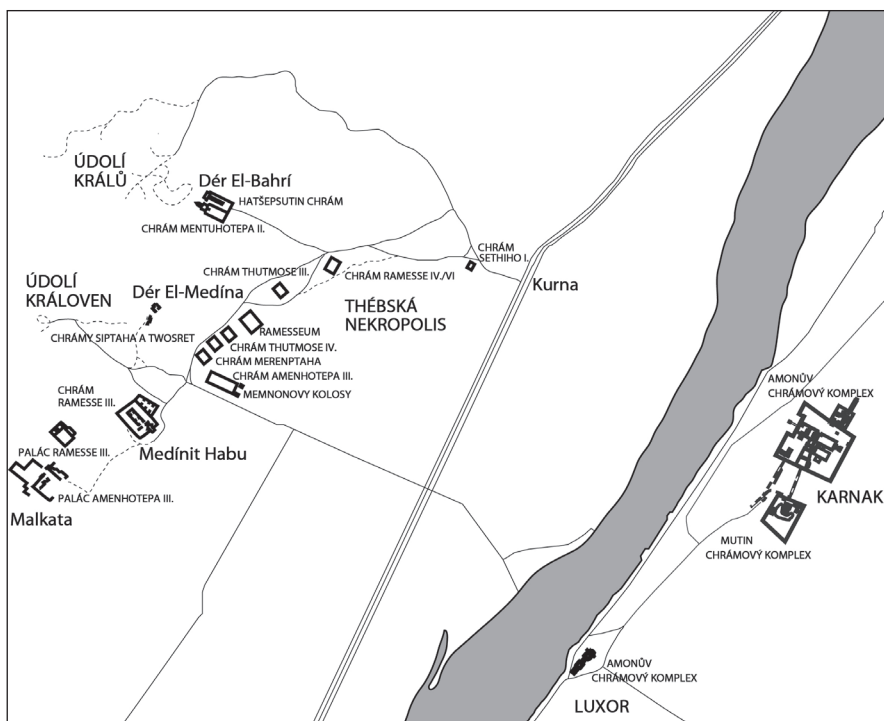

*Velekněz Ramessesnacht pod ochranou boha Thovta
v podobě paviána, Egyptské muzeum v Káhiře*

Za Amenhotepa se napětí mezi trůnem a thébským kněžstvem v souvislosti s neutěšenou situací v zemi vyhrtilo. A tak nevyhnutelně nastalo, že moc velekněze Amenhotepa byla násilně svržena nebo alespoň silně omezena, velekněz sám však nejspíše nebyl nijak volán k zodpovědnosti.

Neblahé důsledky Panehsiho intervence

Nucený odchod velekněze Amenhotepa znamenal narušení rodinného velekněžského monopolu Ramessesnachtova klanu. Okolnosti a průběh dramatické mocenské rošády nejsou jednoznačně objasněné a mezi egyptology existuje více teorií, hypotéz i rozdílných datací. Odstavení Amenhotepa a jeho kliky od moci se událo zřejmě nedlouho před oficiálním vyhlášením zmíněné éry *wehem mesut*, snad necelý rok. Núbie byla již de facto mimo faraonovu pravomoc a vystupovala jako samostat-

Mapka Théb s klíčovými místy

ný stát, kde úřadoval egyptský místodržící Panehsi. Faraon, bezradný ohledně řešení neutěšeného stavu říše, jej požádal o vojenskou pomoc. Panehsiho intervenční armáda vtrhla do země a dobyla Théby za pomoci nubijských i libyjských vojáků. Jejím úkolem bylo vynutit si pořádek pod dočasným dohledem nubijské správy.

Panehsi se chopil nabídnuté moci beze zbytku. Během asi devíti měsíců, po které trval mimořádný stav jeho samovlády, si присvojil tituly nosič vějíře, královský písař, velitel vojsk, a navíc si pro zajištění potřeb svých vojáků vymohl jmenování do úřadu „správce sýpek“. Tím ovšem zasáhl příliš hluboko do pravomocí Amonova kněžstva, vlastního většinu pozemků v zemi a výnosů z pěstování plodin.

Panehsiho působení bohužel přineslo zemi ještě větší rozvrat. Někdy mezi 18. a 19. rokem Ramessovy vlády obléhal chrámovou pevnost Médínit Habu, kam se před násilím a chaosem ukryla většina thébského

obyvatelstva. Toto období bylo dokonce nazváno „rokem hyen“. Vypukl všeobecný hladomor a místokrálova vojska bezostyšně drancovala a ničila chrámy i pohřebiště. Odstrašujícím příkladem bylo zničení města Kynopolis v severnější části Horního Egypta (v nomu 17, eg. Hardai, místo kultu boha Anubida, dnešní El-Kajs). Město bylo vyplundrováno, srovnáno se zemí a obyvatelstvo částečně povražděno a částečně odvečeno do otroctví.

Zajímavou skutečností je, že se dochovala korespondence mezi Ramessem XI. a místokrálem Panehsim ze sedmnáctého roku faraonovy vlády, tedy asi dva roky před vyhlášením *wehem mesut*, kde král svého mocného podríženého instruuje ohledně rituálního a rutinního úkolu dokončení přenosné svatyně. I to částečně svědčí o vložené důvěře faraona v Panehsiho a v obnovu pořádku v Egyptě uskutečněním zásahu proti nebezpečné konkurenci velekněze Amenhotepa. Důvěra ovšem, jak se ukázalo, nebyla naplněna a faraon pochopil, že učinil příslovečného kozla zahradníkem.

Rozhořčení Amonovi kněží si vyžádali novou panovnickou intervenci. Dochovalo se prohlášení odstaveného velekněze Amenhotepa k samotnému faraonovi, kde se hájí a tvrdí, že si není vědom žádného pochybení nebo provinění proti trůnu, a dožaduje se obnovení královny přízně. Faraon tedy následně pověřil jistého generála Piancha, snad libyjského původu, aby pomocí armády z Dolního Egypta ukončil nekontrolované a zákazonosné řádění zvlčilých jižních vojsk. Pianch nebyl pravděpodobně nijak svázaný s královskou ani velekněžskou rodinou a královské vojsko pod jeho velením zahnilo Panehsiho oddíly zpět do Núbie.

Tento obrat v nečekaně rázné faraonově politice se zřejmě shoduje s počátkem éry *wehem mesut*, což se překládá jako „znovuzrození“ nebo „renesance“, ve smyslu návratu k pořádku v zemi a obnovení posvátného řádu stability Egypta, zvaného Maat.

Během této v podstatě občanské války posílil generál Pianch natolik své pozice, že sám přejal Panehsiho úřad núbijského místokrále a posléze na sebe strhl všechnu výkonnou moc v zemi.

V dokumentech z prvního a druhého roku éry *wehem mesut* je místokrál Panehsi již dokonce označován jako „nepřítel“.

Amenhotepovo odvolání se ke králi, prohlášení Panehsiho za nepřítele a Pianchův vojenský zásah by mohly napovídat, že nyní naopak Panehsi upadne v nemilost. Jeho kariéra však podle všeho neskončila, pouze místodržitelství v Núbii převzal jistý Sethmose a držel tento úřad až do sedmého roku *wehem mesut*, kdy tuto mocensky důležitou funkci převzal vítězný a po všech stránkách triumfující generál Pianch.

Generál a vojevůdce Pianch se stal novou výraznou osobností přechodu mezi 20. a 21. dynastií. Po smrti nebo abdikaci rehabilitovaného Amenhotepa se stal dokonce veleknězem Amona, a to díky doloženému sňatku s Amenhotepovou dcerou Nedžemet.

***Wehem mesut* – ramessovská renaissance**

Datování ve starém Egyptě se zpravidla řídilo léty faraonovy vlády a události se v písemných dokumentech označovaly tím či oním rokem panování konkrétního krále. Od devatenáctého roku vlády Ramesse XI. se však podle dostupných podkladů a všeobecné shody historiků veškeré události začaly datovat podle let éry *wehem mesut*, i když existují názory, kladoucí její vyhlášení na počátek krátké vlády Ramesse X. Vzhledem k tomu, že nejkratší odhady této éry činí deset roků a vláda Ramesse XI. se odhaduje na sedmadvacet let, není vyloučeno, že poslední Ramessovec mohl být alespoň dva roky spoluvládcem svého otce. Konec éry *wehem mesut*, jakkoliv je nejistý, lze považovat za konec Nové říše a začátek Třetího přechodného období. Název „přechodné období“ ovšem pochází z časů, kdy se tento úsek egyptských dějin všeobecně považoval za úpadkový, chaotický a nepřinášející žádné hodnoty. Mocenská i etnická roztržičnost opravdu Egypt poznamenala, ale svébytná tvářnost proměňujícího se Egypta, nasávajícího stále více podněty zvenčí a přetavujícího je spolu s vlastními tradicemi v slitinu nových kvalit, rozhodně nesvědčí o úpadku nebo stagnaci. Někteří odborníci dokonce prosazují označení *Pozdní doba* na celou éru mezi Ramessovy a Ptolemaiovci. Všichni se ovšem shodují, že vyhlášení obrodné éry *wehem mesut* nemělo v historii starověkého Egypta srovnatelnou paralelu.

Zahájení období *wehem mesut* přineslo určité dělení moci od dříve přísne centralizované monarchie k modelu nominálně vládnoucího faraona

*Sedící velekněz Hrihor jako písař,
Egyptské muzeum v Káhiře*

a autonomního rozhodování mocného Amonova kněžstva, reprezentovaného úřadem Amonova velekněze. Jeho přesná povaha však není známa. Někdy je interpretováno jako obnovení řádu faraona Ramesse XI. po porážce vzdorného nubijského místokrále Panehsiho. Vedle regulérního faraona Ramesse XI. se muselo nadále počítat s Amonovým veleknězem Hrihorem, pravděpodobně synem generála Piancha, jako vládcem v Thébách a jen formálně podléhajícím faraonově moci.

Horní i Dolní Egypt, byť de iure stále pod pravomocí Ramesse XI., se v tomto posledním desetiletí jeho vlády stávají de facto autonomními státními útvary. Hranice mezi oběma zeměmi probíhala zhruba na úrovni dnešní Fajjúmské oázy.

Datované mimořádné období *wehem mesut* nejspíše formálně končí okolo svého desátého až třináctého roku. Dopis, datovaný do pozdního ramessovskeho období, nastiňuje, že velekněz Pianch v této době stále ještě válčil v Nubii proti Panehsimu. Pianch pravděpodobně držel velekněžský úřad v Thébách asi šest roků do své smrti a jeho syn Hrihor jej poté převzal.

Někteří historici se různí i v datování délky vlády samotného Ramesse XI. a časech i souslednostech tehdejších dramatických událostí, takže v otázkách konce Nové říše je ještě řada neznámých, a nejsou vyloučena ani překvapivá zjištění, jak se ještě ukáže.

*Velekněz Hrihor,
Neues Museum, Berlín*

Zlatá éra plenitelů hrobek

Poklady v pohřební výbavě hrobek faraonů, hodnostářů a jejich rodin představovaly mocné lákadlo jak pro prosté obyvatele, kteří si tak chtěli v době hospodářské krize přilepšit, tak pro zámožné úřednictvo, které mělo k dispozici naopak lepší možnosti k organizování větších a sofistikovanějších vykradačských akcí.

Loupeže osamělých jednotlivců postupně přerostly v dobře promyšlené a organizované nájezdy, neboť právě pracovníci pohřebišť, strážci, stavitelé hrobek, balzamovači a zádušní kněží věděli nejlépe, co se kde v které hrobce nalézá, kde jsou instalována konkrétní ochranná zařízení a jak lze nejsnadněji tyto nástrahy obejít.

Zasvě tak vzaly nejen cennosti do hrobky uložené, ale i samotné rakve, masky, amulety i šperky pohřbených. Také mumie byly nezřídka zbaveny obinadel, polámaný nebo roztrháný, a především znesvěceny.

Míru prohnílosti administrativy ilustruje lupičská aféra z 16. roku vlády Ramesse IX., tedy cca z roku 1110. Událost se zachovala zapsána na *Abbottově papyru*, uloženém v Britském muzeu v Londýně, a dalších útržkovitých dokumentech.

Dochovala se podrobná výpověď kameníka Amenpanefera a jeho spiklence Hapirua, popisující vykradení pohřební výbavy a znesvěcení královské mumie, což bylo nejhorším proviněním. Přesto byli pachatelé za podíly na loupeži zprvu osvobozeni. Bylo zřejmé, že nitky korupce sahají až ke správci západního břehu Théb Paueraaovi.

Ten byl nakonec obžalován správcem východních Théb Paserem z účasti na organizovaném vykrádání hrobek. Obvinění se postupně dostalo až k vezíru Chamvesovi, který provedl šetření případu. Vyslal vyšetřovací komisi na místa činu. Z deseti kontrolovaných královských hrobek byla jedna nalezena vypleněna, a to pyramida krále Sobekemsafa I. ze 17. dynastie na thébském pohřebišti Dra Abu el-Naga. Také dvě ze čtyř hrobek kněží byly vyloupeny a u jiné královské pyramidy byl nalezen rozpracovaný tunel.

Správce západních Théb Paueraa sestavil seznam lupičů, kteří byli zatčeni a mučením donuceni vypovídat. Vezír sám vedl vyšetřovací ko-

misí také do Údolí královen, kde byly všechny hrobky prohlášeny za nedotčené, dokonce i když usvědčený lupič, jehož vzali s sebou, přiznal, že banda vyloupila hrob manželky Ramesse III. královny Eset.

Obvinění z případu Sobekemsaf byli odvedeni na místo jejich údajného zločinu, aby ukázali místa svých lupičských aktivit. Výpovědi obsahovaly zmínku, že loupež proběhla už před nějakými čtyřmi lety a byla doplněna vyplněním některých soukromých hrobek hodnostářů. Vyslychaní nakonec prozradili i spolupracovníka, převozníka Panachtemopeta, který převážel lupiče na západní břeh a odvážel je zpět do úkrytu na nilském ostrůvku. Následně byli zatčeni další potenciální pachatelé. Celá tato vyšetřovací aféra ale ve výsledku vyzněla spíše jako pochvala pracovníků nekropole za aktivní a odpovědný přístup. Není divu, že zhrzený správce východních Théb Paser ji považoval za znevážení svých stížností a za osobní útok.

Vezír nakonec celou aféru smetl ze stolu navzdory předloženým důkazům, neboť jak se dalo čekat, i on byl do lupičské organizace v nejvyšších pozicích svým způsobem zapojen a z kořisti dostával podíl. Velká Rada v Thébách zvážila Paserovu stížnost, ale oponovala, že žádná z hrobek, na které Paser poukázal jako na vyloupené, vlastně vyloupena nebyla. A naopak, že některé hrobky vyloupeny byly, a skutečnost, že nebyly uvedeny na Paserově seznamu, se obrátila proti němu. Zneuctěný správce Paser celý případ popohnal až k faraonovi. Paueraa zatroubil do protiútoků a svého žalobce obvinil z nedodržení služebního postupu a z obcházení vezíra. Vyšetřování se vleklo čtyři roky. Soud nakonec předvolal obviněné z případu Sobekemsafovy hrobky a vzhledem k jejich předchozí výpovědi byli shledáni vinnými a uvězněni, než o jejich osudu rozhodne faraon. Pravděpodobně byli popraveni. Před soud se tedy dostali alespoň někteří pachatelé, ale jak to tak chodí, byly obětovány malé ryby, lupiči Amonpanefer, Hapiru a další. Spravedlnosti bylo zdánlivě učiněno zadost a vysocí úředníci v pozadí organizovali výnosný byznys dál, jen sofistikovaněji. Vezír navíc Pasera obvinil z křivé výpovědi u soudu a zahnal jej do defenzivy. Nakonec je nanejvýš pravděpodobné, že do lupičského byznysu byly zainteresovány obě strany a že šlo jen o vzájemný mocenský boj při dělení teritorií a kořisti.

Série soudních procesů pokračovala ještě dalším rokem obviněním pracovníků z Dér el-Medíny za ukrývání lupu. Viníci byli zatčeni a kořist zabavena. Navzdory této možná ojedinělé demonstraci spravedlnosti loupení bujelo dál a kromě hrobek přicházely na řadu i chrámy. Je například známo, že bylo ukradeno zlacení královských soch v Ramesseu. Zachovaly se výpovědi lupičů z vyplenění hrobky Ramesse VI. (KV9), kteří dokonce zanechali na stropě pohřební komory své grafiti.

Záznamy procesů s lupiči jsou posledními datovanými dokumenty z jinak málo zmapované vlády Ramesse IX.

Konec pohřbívání v Údolí králů

Proslulá královská nekropole 18., 19. a 20. dynastie byla posledními Ramessovci z výše uvedených důvodů opuštěna. Hrobka Ramesse IX., dnes známá pod označením KV6, nebyla dokončena podle původního návrhu a nese známky častého přerušování prací. Kvalitně dokončena byla pouze několikaúseková vstupní chodba, kde byly vytesány reliéfy Litaní na Rea a Knihy jeskyní ve špičkové kvalitě, král byl zobrazen před Reem a Usirem. Obrazy krále jako Usira za doprovodu scén z Knihy Amduat v třetí části chodby a výzdoba pohřební komory samotné byly už provedeny s daleko menší péčí a kvalitou, pravděpodobně až po králově smrti. I přes uspěchané dokončování se nesporně jednalo o poslední opravdu majestátní královský pohřeb v Údolí králů.

Hrobka podlehla lupičům už ve starověku, stejně jako většina ostatních, a králova mumie našla nakonec útočiště ve známé skrýši mumií TT 320 v Dér el-Bahrí, v rakvi manželky velekněze Pinodžema II. Nesi-chonsu, a to až do 19. století našeho letopočtu.

Jeho nástupce, krátce vládnoucí Ramesse X., zažil ještě bouřlivější časy. Tvůrci královských hrobek z Dér el-Medíny na západním břehu v Thébách raději opustili svou vesnici a hledali bezpečí za hradbami areálu chrámu Ramesse III. v blízkém Medínit Habu. Řádění libyjských tlup a rozpadající se společenský pořádek se šířily jako mor. Přestával řádně fungovat obchod a státní správa. Možná už tehdy, za Ramesse X., se všeobecná nespokojenost začala obracet proti těm, kteří stáli na špič-

Interier typické ramessovské hrobky v Údolí králů (Ramesse VI.)

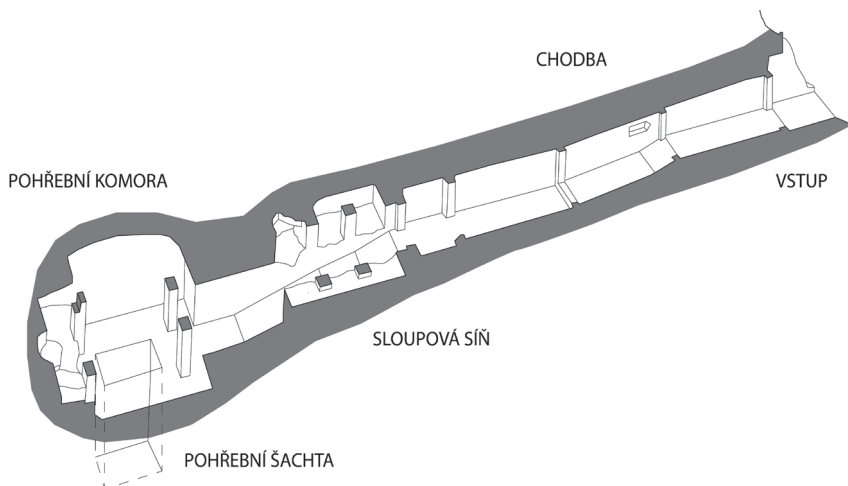
ce hierarchie a měli dostatek i moc: proti Amonovu kněžstvu. Ke konci Ramessovy vlády už země připomínala přetopený kotel.

Hrobka Ramesse X. v Údolí králů, dnes označená jako KV18, zůstala nedokončena, zdobení se omezilo pouze na vstupní partie chodby, a kvalitně tesané reliéfy jsou zastoupeny jen výjevy na překladu vstupu a v první chodbě. Zřejmě zde vůbec nedošlo k pohřbu krále, a i místo Ramessova spočinutí zůstalo dodnes neznámé. Není vyloučeno, že se nalézá jinde v Thébách, nebo dokonce i v dolnoegyptském Piramesse, z něhož dnes není spolehlivě známa ani poloha. Faraon sám zanechal málo dokladů o své osobě a působení, nanejvýše pár archeologických nálezů a jméno v nápisech na čtvrtém pylonu, na sfínze v Karnaku nebo v Horově chrámu v Aníbě.

Pro Ramesse XI. byla ještě vysekána v Údolí králů hrobka, dnes označená KV4. Její dispozice se sice odvíjí od jiných ramessovských hrobek, není však zdaleka tolik rozsáhlá a výzdoba se omezuje jen na část vstupní chodby. V pohřební komoře se našly čtyři tzv. zakládací depozity, tedy rituální jámy zaplněné kultovními předměty, rozmístěné okolo šachty uprostřed. Král sám tu jako jeho předchůdce nebyl vůbec pohřben; zřejmě také nalezl spočinutí na severu Egypta v Piramesse.

Královské pohřby za 21. a dalších dynastií se už konaly v Tanidě a dalších sídelních městech. Thébští velekněží našli pro své hrobky novou lokalitu v nedalekém Dér el-Bahrí poblíž terasového chrámu královny Hatšepsut. Proslulé královské pohřebiště, velkolepé, s mistrovsky zdobenými a architektonicky promyšlenými, nezřídka víceúrovňovými hrobkami, prakticky vyloupené, upadlo pozvolna v zapomnění.

Axometrie hrobky Ramesse XI. v Údolí králů

Rozštěpení jihu a severu

Pianchův syn (někde se také uvádí synovec) Hrihor, následující Amonův velekněz, je obecně známý jako mocný válečník, který se bez skrupulí chopil kormidla moci nad Horním Egyptem, kde ustanovil tzv. Boží stát Amonův a následně rozhodoval jako skutečný vladař ještě během Ramessova slabého panování o záležitostech v celé říši. Pokud se období konce Nové říše někde zjednodušeně popisuje, zpravidla se uvádí, že faraon Ramesse XI. více či méně dobrovolně předal svou moc na jihu v Thébách právě veleknězi Hrihorovi, který si přisvojil panovnické pravomoci a jen formálně podléhal faraonovi na severu Nesbanebdžedovi I. (řecky Smendés).

Některé písemné prameny poukazují na rehabilitaci poraženého Panehsiho a jeho návrat do funkce místodržitele Núbie (Kúše). To se muselo stát až po Pianchově smrti, neboť ten spojoval úřad Amonova ve-

lekněze i kúšského místodržitele pod svou jedinou osobou a Panehsi pro něho představoval nepřítele. Nadále se zřejmě tyto vysoké funkce opět rozdělily mezi rehabilitovaného Panehsiho a Hrihora. Hrihor se zjevně již ve svém velekněžském úřadu na stěnách Chonsuova chrámu v Karnaku nechával zpodobňovat ve stejné velikosti jako faraon, ale to nebylo nic nového. Podobné „netaktnosti“ vůči královské moci se dopouštěl již velekněz Amenhotep.

Hrihorovi podléhala armáda, kněžstvo i úřednictvo. Také je známo, že začal už v průběhu svého pontifikátu naprosto bezprecedentně uvádět své jméno v oválné kartuši, což do té doby směl činit pouze faraon. Hrihor podobně jako král také rozhodoval o výstavbě a výzdobě v chrámovém komplexu v Karnaku. Objevuje se na obrazové výzdobě Chonsuova chrámu v Karnaku i jiných nápisech spolu s faraonem při plnění náboženských obřadů. Hrihor je zde také nazýván královským písařem, generalissem severu i jihu a vezírem. Všeobecně se vždy mělo za to, že ještě za života Ramesse XI. uzurpoval nejen faraonskou moc, ale i tituly.

Nějakou dobu se uvažovalo, že Hrihor byl jako velekněz předchůdcem Piancha, ale nyní se uvažuje obrácené pořadí, navíc i díky skutečnosti, že Hrihor byl nejspíše Pianchovým synem.

Po Ramessovi XI. zřejmě zůstaly jen již zmíněné dcery, princezny Tentamon a Duathathor Henuttaui. Absencí mužského potomka by tedy vymřela 20. dynastie po meči. Podle historika Manehtona vládl v 20. dynastii 12 tajemných a nejmenovaných králů z Diospole (tedy z Théb neboli Vesetu) po dobu 135 roků. Toto číslo samozřejmě nelze už vzhledem k přejímání pramenů a nedostupnosti původního Manehtonova textu brát doslovně. Nicméně vzhledem k tomu, že dnešní seznamy vládců uvádějí faraona Setnachta, zakladatele 20. dynastie, a celkem 9 Ramessů, III. až XI., zbývá místo právě na dva krále – tedy na Hrihora, který však králem neměl být oficiálně, a na kohosi dalšího.

Vyhrocení poměrů mezi faraonem a Amonovým kněžstvem je působivě vylíčeno ve slavném románu Boleslava Pruse *Farao* a jeho vynikající polské filmové podobě, byť popisované události jsou upraveny dle autorovy umělecké licence (slabý poslední Ramesse XI. je zde označen jako Ramesse XII. a příběh fabuluje krátký, ale bouřlivý a tragický život jeho

syna Ramesse XIII.). Skutečnost však byla, jak se zdá, mnohem nepřehlednější a komplikovanější, a vztah mezi faraonem a kněžími nebyl tak jednoznačně vyhrocený.

*Polský herec Jerzy Zelnik jako poslední Ramessovec
ve filmu Faraon z roku 1966*

Záhada krále a velekněze Pinodžema

FARAON:	PINODŽEM I.	
Trůnní jméno:	Cheperchaure Setepenamun (Projev Reův, Vyvolený Amonem)	
Jméno Reova syna:	Pinodžem Meriamun (Pinodžem, Milovaný Amonem)	
Časové údaje:	1078–1068 (10 let vlády)	
Rodiče:	Amenhotep a Hereret	
Sourozenci:	Nedžemet A	
Manželky a děti:	Duathathor Hennutauí	Pasbachaenniut I. Masaharta Džedchonsuefanch Mutnedžemet (ž) Nesipaneferhor Henuttaui B (ž) Maatkare Mutemhat (ž)
	Esiemchebi A	Mencheperre
	Tentnabechenu	Nauny (ž)

Pinodžem, nepochybně syn Pianchův a tedy Hrihorův bratr, je doložen jako Amonův velekněz v Thébách za vlády faraona, kterým byl nejspíše Nesbanebdžed, tedy první král 21. dynastie, vládnucí již pouze v Deltě, v dolnoegyptské Tanidě. Pinodžemův nástupce v úřadu velekněze Masaharta sám sebe nazýval „syn krále Pinodžema“.

Zdálo se tedy, že Masaharta nastoupil svůj úřad v době, kdy jeho otec pravděpodobně připojil ke svému velekněžskému úřadu jakousi podobu faraonské vlády, podobně jako dříve Hrihor.

Souhrn informací z porůznu datovaných nálezů, fragmentů a poznámek na pohřební výbavě však nedává potřebnou logiku, pokud se úvaha drží zažitě představy o stále mocnějších Amonových kněžích, kteří si začali pozvolna usurpovat faraonské hodnosti a tituly na úkor skutečného panovníka, zároveň však formálně podléhali vládci Obou zemí. Tato koncepce se dlouho předpokládala hlavně ve vztahu k Hrihorovi během posledních let vlády Ramesse XI. Poslední objevy, případně nový výklad někdejších nálezů a znovuotevření této problematiky přináší mezi odborníky domněnku, že celá konstrukce o paralelních kněžských faraonech vznikla jako vedlejší produkt nesprávné chronologie. Současný egyptolog Jansen-Winkel ve své práci navrhl novou teorii, podle níž byl Hrihor pravděpodobně regulérním faraonem vládnuícím v Thébách jako nepřímý nástupce Ramesse XI. Za tohoto předpokladu se pro otázku kněžského krále Pinodžema nabízejí nové odpovědi.

Velekněžská fáze Pinodžemova působení je celkem určena, ale pro jeho následující vládnutí v úřadu krále neexistují doklady. Jeho úřad byl, zdá se, převzat jeho syny. Ani jeden z nich však zjevně nepodpořil svého otce na trůnu a vládli dále s odkazy na faraony vládnucí zemi z dolnoegyptské Tanidy.

Thébský chrám boha Chonsua obsahuje některé scény velekněze Pinodžema, které byly zjevně upraveny z královských zobrazení odstraněním faraonské supice a atributů pokrývky hlavy tak, aby zobrazovaly „pouhého“ velekněze. Tyto nálezy vedly k domněnkám, že Pinodžem, jenž se těšil plně královské hodnosti, byl během své kariéry z nějakých důvodů donucen opustit královský úřad, než se jeho syn Masaharta stal veleknězem. Přesto se nepokusil tyto potupné scény degradace po svém

opětovném nástupu na trůn odstranit a neučinili to ani jeho mocní synové. Přičemž stávající regulérně úřadující faraon Nesbanebdzed zde není nikde uveden.

Někteří současní badatelé, kteří starší koncepci paralelních kněžských faraonů opustili, přišli s možným rozuzlením celé hádanky.

Hrihor ani Pinodžem nejsou uvedeni v Manehtonovu seznamu jako vládci 21. dynastie, protože byli opravdu zahrnuti jako poslední dva regulérní faraoni Manehtonovy 20. dynastie. Podle holandského egyptologa Ada Thijse je tedy možné, že Hrihor vládl jako skutečný faraon, a že král Cheperchaure Pinodžem nebyl vůbec totožný s pozdějším veleknězem Pinodžemem, synem generála Pianchiho, který naopak nikdy nebyl faraonem, ani otcem svých nástupců v pontifikátu, královských synů Masaharty a Mencheperrea, ani faraona Pasbachaenniuta. Že byli v úzkém příbuzenském svazku, o tom vypoví paní Nedžemet a další odkrytá záhada její rovněž dvojité identity.

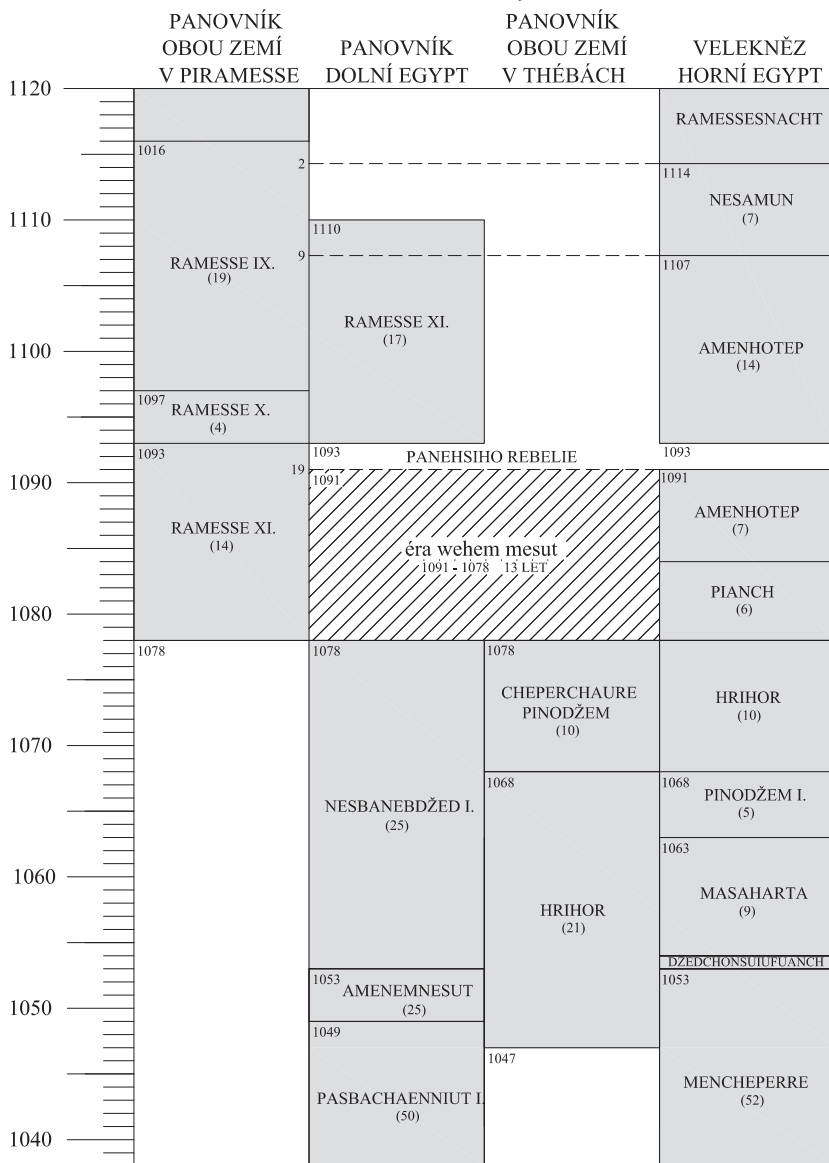
Je to tedy nejspíše poslední faraon 20. dynastie Cheperchaure Pinodžem, jehož děti hrály významné role v Tanidě i Thébách během následující 21. dynastie. Syn Pasbachaenniut se stal třetím faraonem, v úřadu thébského velekněze se postupně vystřídali tři bratři Masaharta, Džedchonsuefanch a Mencheperre, další syn Nesipaneferhor byl rovněž význačným knězem Amona. Z dcer se Maatkare Mutemhat stala božskou manželkou Amonovou, Mutnedžemet velkou královskou manželkou svého bratra Pasbachaenniuta, Hennutai B byla zpěvačkou Amonovou a flétnistkou bohyně Mut. Tento příklad obsazování četného potomstva do vlivných úřadů země byl v následujících dynastiích 21.–24. hojně následován a vedl k naprostému zablokování nejvýznamnějších pozic státní správy členy několika nejvlivnějších rodin a postupnému rozmělnění a rozkladu jednoty Egypta.

Následný časový sled je jednou možnou variantou, vycházející z Thijsovy hypotézy.

PŘELOM 20. A 21. DYNASTIE

varianta na základě teorie Thijse a Dodsona

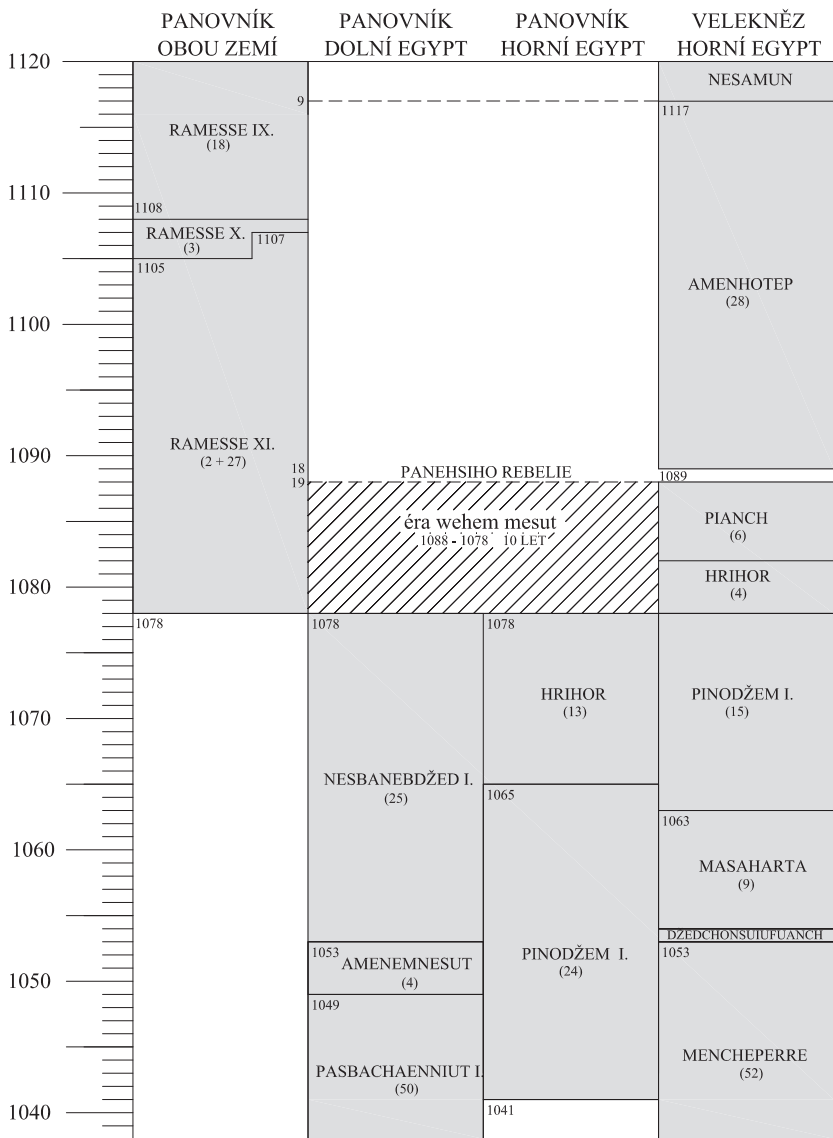

A pro porovnání totéž schéma, pokud by byli bývali Pinodžem I. a Cheperkaure Pinodžem totožni.

PŘELOM 20. A 21. DYNASTIE

varianta klasická

Stěhování mumií

Počínaje faraonem Thutmosem I. z 18. dynastie si další panovníci nechávali namísto okázalých pohřebních staveb budovat skryté skalní hrobky, jejichž vchod byl posléze pečlivě zamaskován. Idea monumenálních hrobových komplexů už odezněla. Ani ty nejrafinovanější ukryté a těžkými padacími kvádry zablokované vchody do pyramid totiž neodolaly urputné touze lupičů po pokladech pohřební výbavy faraonů.

Jenže ani u zamaskovaných skalních hrobek drancování a pustošení neustávalo. Lupiči totiž tentokráte patřili stále více k dobře organizovaným skupinám napojeným na úřednictvo a na samotné strážce nekropolí. Není vyloučeno, že k odnesení cenností docházelo ještě před zapečetěním hrobky kněžími. Vylupování královských hrobů se stalo výnosným zdrojem bohatství některých vysokých úředníků.

Dochovala se zmínka o restaurování lupiči poškozených mumií největších faraonů Nové říše, Setchiho I. a Ramesse II., v pátém roce *wehem mesut*, tedy čtyřiašedesátém roce vlády Ramesse XI.

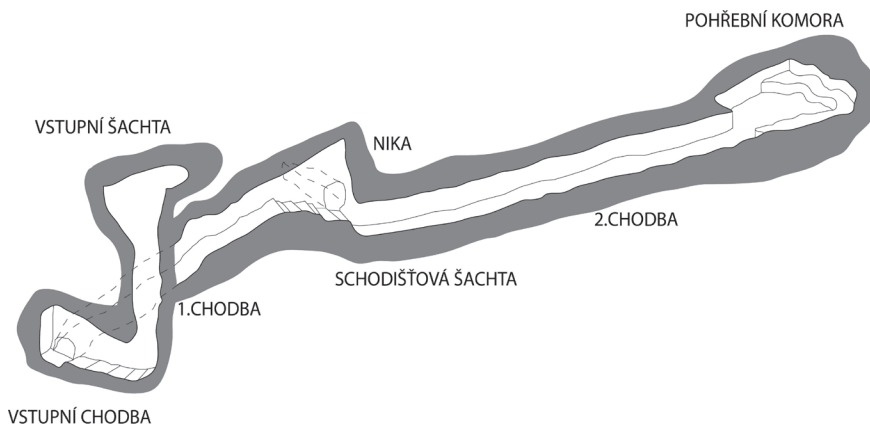
Již za posledních Ramessovců se organizované a shůry požehnané vykrádání hrobů rozbujelo do nebývalé míry. Za králů Cheperchaurea Pinodžema a Hrihora dosáhlo drancování hrobek v Thébách, tedy především v Údolí králů, největší intenzity. Za loupežemi zřejmě stál jistý místní libyjský vůdce, který před někdejšími faraony jako cizinec necítil žádný ostych. Došlo i na nejkrásnější hrobky Thutmosů, Amenhotepů a Ramessů, včetně proslulých podzemních chrámů Setchiho I. a Ramesse Velikého. Lupiči nejen pobrali pohřební výbavu, ale otevřeli rakve a vybalili mumie samotné, dychtívi osobních klenotů a zlatých masek.

Z popudu faraona Pinodžema a velekněze Hrihora byl proto spuštěn záchranný program ochrany předků. Velkolepá, nákladná a všestranně bohubilá akce trvala po dobu celé následující 21. dynastie a pokračovala ještě v 22. dynastii za Šešonka I. Z dřívějších časů nebylo nic podobně velkého zorganizováno. Známá je pouze obnova Tutanchamonovy hrobky krátce po nedokončeném průniku lupičů těsně po faraonově pohřbu, kdy byla hrobka znovu uzavřena a shodou náhod zavalena sutí z následujících výkopových prací, a Haremhebova oprava hrobky Thutmose IV. po zmatcích Achnatonovy náboženské reformy.

Mumie byly za noci stěhovány, snášeny do jiných hrobek, například do hrobky Amenhotepa II., kde byly ošetřeny a znovu zabaleny. Mnohdy se tak panovník ocitl v cizí rakvi, pochopitelně bez své osobní výbavy. Nastalo děsivé „putování mumií“, kdy byly rakve s ostatky panovníků přenášeny z jedné hrobky do druhé, někdy zcela chaoticky.

V souvislosti s lupičským pleněním, předcházejícímu éře *wehem mesut* a pokračujícím i poté, vyvstává otázka, nakolik byl program „reosirifikace“ královských mumií účelově a cílevědomě provázán s úředně legalizovaným „rekvírováním“ pokladů, jejichž rozsah si dnes ani nedovedeme představit. Množství zlata, jaké se muselo nacházet například v hrobce Ramesse Velikého, mohlo být důstojnou náhražkou za ztrátu núbijských zlatých dolů.

Nakonec byli nejslavnější faraoni soustředěni v hrobkách Amenhotepa II. a v hrobce královny Ahmose-Inhapi, manželky krále Sekeneneia, v Údolí královen v Dér el-Bahrí. Péče současných faraonů měla i svůj pragmatický smysl; zajistit svým předchůdcům řádný odpočinek na věčnost patřilo k povinnostem nástupců a potvrzovalo tak rituálně jejich poněkud nejasnou legitimitu na egyptském trůnu, neboť nepatřili k ramessovské rodině. Není pochyb o tom, že cennosti, které lupiči nestačili odnést, končily v pokladnicích thébských hodnostářů. Po dalším přemísťování se většina královských mumií definitivně ocitla ve skalní hrobce Pinodžema II. a jeho rodiny jižně od terasového chrámu králov-

Axonometrie skalní skrýše TT 320 v Dér El-Bahrí

ny Hatšepsut, později označené kódem TT320, kde odpočívala po celá tři tisíciletí. Díky záchranné akci králů 21. dynastie se tak mumie legendárních faraonů zachovaly dodnes a jen náhodný objev způsobil, že jim můžeme dnes opět pohlédnout do tváře.

Hrobka TT 320 vydává tajemství

Na západním břehu dnešního Luxoru se lze ubytovat v půvabně prostém a útulném hotýlku Marsam s výhledem na nedaleké Ramesseum. Nápis na štítu uvádí jméno majitele: Ali Abd el-Rasoul Mohamed, Qur-na, Luxor. Ředitelka hotelu, mimochodem česká rodačka, se netají tím, že současný majitel je potomek rodu vykradačů hrobek, kteří se navždy zapsali do dějin archeologie.

Před zhruba půldruhým stoletím se totiž jistému Ahmedu Abd er-Rasúlovi, pastevci a členu místního venkovského klanu Rasúlů, zatloula ve skalách Dér el-Bahrí koza a zapadla do skalní rozsedliny. Majitel se vydal za ní do šachty a narazil na skalní skrýš, přeplněnou narychlo naskládanými rakvemi. Pro nepříliš movité venkovany, kterým tento způsob přilepšování si k výdělku nebyl cizí, se to rovnalo objevu zlatého dolu.

Zhruba deset let bratří Rasúlové, dobře obeznámeni s nadšeným zájmem cizinců o starožitnosti, navštěvovali nenápadně svou tajnou pokladnici a rozprodávali nálezy z pohřební výbavy vznešených nebožtíků na černém trhu. Egyptské památkové správě brzy došlo, že muselo dojít k nějakému velmi významnému objevu, když se na světlo světa dostaly zádušní předměty se jmény králů a královen zvučných jmen, jejichž honosné hrobky v Údolí králů zely již po tisíciletí prázdnotou.

Ředitel Památkové správy Gaston Maspero s vědomím zkorumpované policie i úřednictva pátral po zdrojích podezřelých starožitností na trhu, až se mu pomocí nastrčeného agenta podařilo vykradačskou síť narušit a odkrýt její dodavatele. Bratři Rasúlové byli zatčeni, ale zprvu se jim podařilo z obvinění vyklouznout. Po následném sporu mezi bratry o podíly na zisku se opět podezření otevřelo a ze strachu z následků jeden z bratrů o skrýši řekl představitelům Památkové správy, výměnou za beztrestnost.

V létě 1881 vstoupil do skalní skrýše německý egyptolog Emil Brugsch s lidmi z Památkové správy a v ohromení užasl. Ve sporém světle pochodní jej tu přivítalo více než 50 královských mumii těch nejslavnějších faraonů, královen a rodinných příslušníků, především z 18. a 19. a 20. dynastie. Po několikaleté těžbě starožitností zde stále zbývalo na 6 tisíc předmětů pohřební výbavy.

Světlo světa spatřili dokonce někteří králové a královny 17. dynastie včetně legendárního faraona Sekenenrea, faraoni Nové říše, tedy 18. až 20. dynastie, proslulí Thutmose I., II, a III., Amenhotep I., Setchi I., Ramesse II., III. a IX., a též určití panovníci a hodnostáři 21. dynastie a jejich manželky, jako třeba královna Duathathor-Henuttaui, dcera Ramesse XI, její manžel král Pinodžem I., nebo jeho syn velekněz Masaharta. Mumie Ramesse I., ukradená bratry již dříve a prodaná na trhu, absolvovala delší dobrodružné putování až do Kanady, odkud se teprve poměrně nedávno vrátila do své vlasti. Mumie Ramesse Velikého i jeho otce Setchiho I. podle tehdejších záznamů absolvovaly proces obnovy a převinutí dokonce třikrát, ale dnes patří k nejzachovalejším.

V této hrobce, později označené kódem TT 320, původně určené pro Pinodžema II. který si ji přivlastnil po královně Ahmose-Inhapi ze 17. dynastie, se také našla podivná a znepokojující mumie. Nález těla s otevřenými ústy a zakloněnou hlavou, označeného jako „neznámý muž E“, zvrátil ve své době bulvární tisk pod titulkem „křičící mumie“.

Moderní DNA testy potvrdily hypotézu, že se může opravdu jednat o vzpurného prince Pentaureta, který hodlal prostřednictvím spiknutí, vzpoury a vraždy svého otce Ramesse III. získat trůn. Pentauretovi jako členu královské rodiny bylo nabídnuto řešení čestnou sebevraždou.

*Mumie prince Pentaureta
(křičící mumie)*

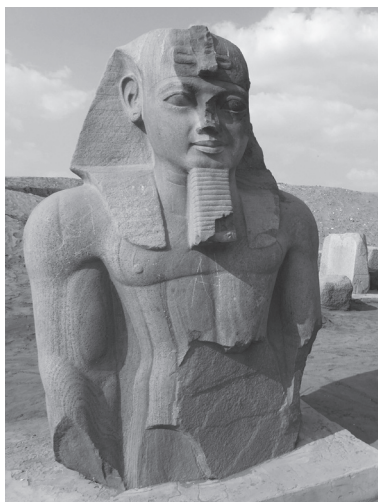

Jakým způsobem se provinilý princ zabil, se neví, ovšem právě třeba působení jedu mohlo vyvolat děsivý výraz jeho tváře v okamžiku smrti. Pentauret mohl být posléze mumifikován, byť narychlo, a jeho ostatky řádně uloženy jak se na Ramessovce sluší a patří.

O sedmnáct let později, v roce 1898, Masperův žák francouzský egyptolog Victor Loret, nový ředitel Památkové správy, odkryl přímo v Údolí králů hrobku Amenhotepa II. Přesto že hrobka neunikla lupičům, za časů Pinodžemovy záchranné akce sem byli k původnímu majiteli, dosud v původním sarkofágu, přistěhováni další faraoni zvučných jmen jako Thutmose IV., Amenhotep III., Merenptah, Siptah, Setchi II., Ramessové IV., V. a VI, královna Tvosret a další významné osobnosti, mimo jiné i dosud bezejmenná matka faraona Tutanchamona, jak potvrdila nedávná analýza DNA.

Z Piramesse do Tanidy

Královské sídelní město Piramesse, jedno z největších měst své doby ležící na pelusijském rameni Nilu, založil počátkem 13. století faraon Setchi I. z 19. dynastie. Město však bylo během 21. dynastie postupně opouštěno a z jeho trosk se vybudovaly stavby v novém centru v Tanidě (egyptsky Džaanet, dnešní San el-Hagar). Kdysi rozlehlé honosné Piramesse o rozloze cca 10 km², s přístavem a obřím Amonových chrámem s kolosy svého zakladatele okolo vchodu, zmizelo a postupně splynulo s bažinatou krajinou Deltý. Místo je dnes obtížně identifikovatelné; egyptologové jej situují zhruba do oblasti dnešní vesnice Kantír, asi 20 km od Tanidy. Zde byly začátkem 20. století odkryty zdobené dlážděné podlahy, svědčící o tom, že zde stávaly kdysi honosné paláce Setchiho I. a Ramesse II. Torzo sedící obří Ramessovy sochy vypoovídá, že se zde nalézal gigantický chrám.

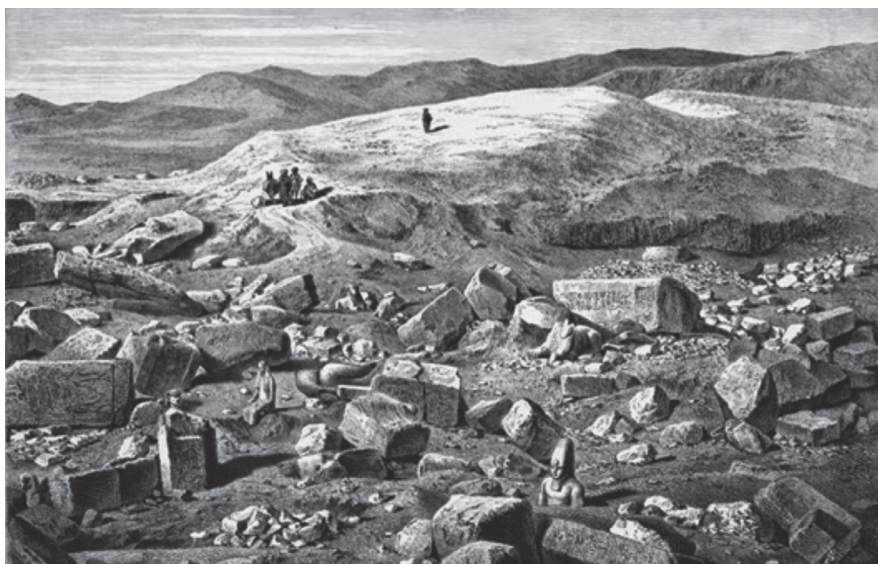

Fotka zbytků Ramessovy obří sochy v oblasti Kantíru

Tanis byla založena nejspíše již v době Staré říše, tedy o nějakých jedena a půl tisíciletí dříve, než si ji faraon Nesbanebdžed zvolil jako sídelní město nově vznikající 21. dynastie a dovedl ji k největšímu rozkvětu a rozmachu. Dnešní archeologická lokalita je tvořena pahorkem nad okolní spíše bažinatou a naplavenou rovinou Deltý. Tanis byla hlavním městem 19. dolnoegyptského nomu, tzv. kraje Následníka trůnu, a zastavením na důležité obchodní trase do Syropalestiny.

Motivem Nebanebdžedovy volby mohl být i jeho vztah k Tanidě jako svému rodišti, což je ovšem jen domněnka. Hlavním důvodem přesunu sídelního města z Piramesse do Tanidy bylo vznik a samovolné prohloubení nového pelusijského ramene Nilu a v důsledku toho zanášení bahnem a nezadržitelný zánik původního řečiště, na němž se město nacházelo. Někaký čas se odkrývané vykopávky považovaly za trosky Piramesse díky nalezeným odkazům na Ramesse Velikého, ba dokonce i Avaridy, sídelního města Hyksósů z Druhého přechodného období v 17. století. Ve skutečnosti sem byly celé stavební prvky jako sloupy, překlady a portály převáženy z Piramesse k druhotnému použití.

*Ruiny Tanidy – kresba neznámého autora z roku 1878
z Egypt: Descriptive od George Eberse*

Záhada dvou paní Nedžemet

Jedna z mumií, nalezených v hrobce TT 320, patřila vznešené dámě ve velmi zachovalém stavu. Mumie byla vypravena na cestu Duatem podle tehdy nejpokročilejších balzamovacích technik, zachovávajících až děsivě

živý vzhled. Dáma měla pod víčky vloženy černé a bílé kameny, evokující bělmo a zorničky, pokožku pokrytu barvami a na hlavě praménkovou paruku z pravých vlasů. Pohřební papyrus prozradil, že se jedná o paní Nedžemet, manželku již zmíněného Amonova velekněze Hrihora.

Problém ovšem přinesl nález dalšího pohřebního papyru se jménem Nedžemet. První papyrus patřil „královské matce Nedžemet“, dceři „královské matky Hereret“, ale není zde uveden titul „královská manželka“, což by se u Hrihorovy manželky dalo očekávat, tím spíše, že na pohřební výbavě jsou obě jména zapsána v královské kartuši.

Druhý papyrus naopak zmiňuje „*královnu*“ a současně „královskou matku“ Nedžemet. Jednalo-li se o Hrihorovu manželku, pak by měla podle tohoto titulu být tchýní, spíše však i matkou krále.

Jedním z vysvětlení, které předkládá holandský egyptolog Ad Thijs, je existence dvou paní Nedžemet, z nichž jedna (Nedžemet B) byla Hrihorovou manželkou, a druhá (Nedžemet A) Hrihorovou matkou. Nalezená mumie by pak náležela Nedžemet A.

Jistá vysoce postavená dáma jménem Hereret zřejmě byla za vlády Ramesse XI. velitelkou královských harémů. Je pravděpodobné, že jejím manželem byl Amonův velekněz Amenhotep, dědic rodové linie thébských velekněží.

Holandský badatel Ad Thijs zvažuje možnost, že tento vznešený pár zplodil princeznu Nedžemet A a syna Pinodžema. Již zmíněný mocný generál Pianch získal s úřadem Amonova velekněze i manželství

s Nedžemet a zařadil se tak pevně do linie rodu Amonových velekněží. Jejich potomky pak byli Hrihor a Pinodžem mladší, jak už bylo uvedeno, odlišný od staršího Pinodžema, syna Hereret, tedy svého strýce. Starší Pinodžem po Ramessově smrti přijal jako vládce Théb královské atributy, umístil své jméno do královské kartuše jako faraon, pojal za manželku Ramessovu dceru princeznu Duathathor Henuttaui a vládl až do své smrti, kdy předal královské insignie právě veleknězi Hrihorovi, který se stal regulérním a posledním faraonem 20. dynastie.

Není vyloučeno, že právě tehdy začal v dolnoegyptské Tanidě (Džanetu), bývalém přístavu sídelního města Piramesse, vládnout jako faraon první vládce 21. dynastie Nesbanebdžed, zatímco na uprázdněný velekněžský stolec usedl po Hrihorově intronizaci v Thébách mladší Pinodžem. Existuje dokonce názor, že Nesbanebdžed by mohl být Hrihorovým synem (nebo alespoň zeťem).

Je ovšem nepochybné, že faraon Nesbanebdžed upevnil své postavení sňatkem s další dcerou Ramesse XI. princeznou Tentamunou, což může být s jeho návazností na Hrihorův rod v rozporu, pokud se nejednalo o další manželku. Pravděpodobně však ještě vlády za Ramesse XI. zastával úřad hornoegyptského vezíra.

A tak se pravděpodobně okolo roku 1078 definitivně uzavírá slavné období, které se jednou bude nazývat Novou říší. Vládci honosící se jmény Thutmose, Amenhotep, Hatšepsut, Achnaton, Tutanchamon, Setchi nebo Ramesse se stávají minulostí a přenechávají kolbiště dějin méně přehlednému přechodnému období v režii rozpolcené 21. dynastie. Původ generála Piancha, a tedy i Hrihora a Nesbanebdžeda, zůstává v této době dominujícího libyjského etnika nejasný, a tak vzhledem k průběhu posledního tisíciletí do přelomu letopočtu nejsme možná daleko od pravdy s výrokem, že koruny Horního a Dolního Egypta si po Ramessovi XI. již nikdy nenasadí na hlavu opravdu domorodý Egypťan.

RODOKMEN 20. DYNASTIE

varianta podle Aidana Dodsona

